

**37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Humán Tudományi Szekció**

**Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, a 19. század közepe legsikeresebb magyar származású „német”
színésznőjének karriertörténete a német források perspektívájából**

Témavezető:

dr. habil. T. Szabó Levente

Jakab Júlia

BBTE, Bölcsészettudományi Kar,

Hungarológia Doktori Iskola

I.év

Kolozsvár

2024

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. A második pályakezdés időszaka.....	3
2. Kulturális másság és nyelvváltás: a német nyelv eltérő értelmezései Bulyovszkyné bikulturalitásának megítélésében	14
3. Intellektuális színésznői imázs	21
4. Sikerek és kudarcok hullámvölgyeiben.....	25
4. 1. Bulyovszkyné színházi szerepkörei.....	25
4. 2. Egy transznacionális sikerszerep: Stuart Mária.....	26
Következtetések	31
Irodalomjegyzék.....	33

Bevezetés

A kolozsvári születésű Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833–1909), a 19. század közepének legsikeresebb magyar származású színésznője a színházon belüli rivalizáció nyomán 1858-ban nemzeti sztárként döntött úgy, hogy elhagyja a pesti Nemzeti Színházat, hogy német környezetben mintegy pályakezdő módjára ismét meggyőzze tehetségéről a nagyközönséget. A színésznői pályának ezen fontos szakaszára azonban kevés rálátás nyílt, nem tudni fontos részleteket a német nyelvű színházi karrierjéről, az ottani fogadtatásáról. A dolgozat hipotézise, hogy ugyan a magyar kéziratok és sajtós források segítségével jól körvonalazható az intellektuális arcú színésznői karrier, ugyanakkor a transznacionális váltást és a teljes, többnyelvű színjátszást felölelő karriertörténet megértéséhez elengedhetetlen és hiánypótló lenne Bulyovszkyné eddig kevésbé feldolgozott német nyelvű színházi működésére is rálátni, azzal együtt szemlélve értelmezni Bulyovszkyné karrierépítési stratégiáit.

Bulyovszkyné 1858–1875 közötti külföldi tartózkodának filológiai rekonstrukciójához és hivatástörténeti vizsgálatához egyrészt az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) adatbázisában fellelhető német nyelvű cikkeket, kritikákat dolgozom fel, Bajorország müncheni székhelyű állami könyvtárának (Bayerische Staatsbibliothek) az egyes digitalizált forrásaira hivatkozom, másrészt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található német nyelvű kritikák gyűjteményét¹ és az ebben az időszakban keltezett levelezésanyagot tekintem át.² A magyar sajtós anyagot kontrasztívként kívánom felmutatni, mely árnyalhatja a pályaképet.

Az első fejezet a karrierváltást kronológiailag követi végig, amelyből láthatóvá válik a színésznő külföldi mobilitásának nagysága és dinamikája, vendégszerepléseinek helyszínei, szerződéskötései, a szerződések értelmében vett fél éves szabadsága során egyénileg megtett utazásai, miként az is, hogy melyek a jelentősebb mérföldkövek, vannak-e töréspontok az ottani karrierjében.

¹ Az OSZK Kt Analekta 804. újságkivágásokat tartalmaz, az Analekta 811. pedig egész lapokat tartalmaz, melyek mindegyikén piros ceruzával jelölték a Bulyovszkynéra vonatkozó részeket. Mindkettő tudatos gyűjtés eredménye, sokat elmondanak a gyűjtőről is, hogy mennyire figyelmesen dokumentált, helyenként mit érzett fontosnak.

² Péchy Blanka – akit Bulyovszkynéhoz hasonlóan a színésznő és az író kettős hivatástudata jellemez – *Hűség és hűtlenek* című regényes monográfiája jelentős méretű kéziratot és más korabeli dokumentumot dolgoz fel. Ehhez képest az OSZK levéltárában található szétszórtan létező kéziratok, hagyatékból és korabeli kritikák gyűjteményéből olyan szövegrészeket kívánok bemelni a dolgozatba, melyek újabb adalékkal szolgálhatnak a színésznő karriertörténet ezen fontos időszaka szempontjából.

Bulyovszkyné felismeri hazai karrierjének korlátait és ki szeretné terjeszteni művészetének hatókörét. Dumas regényében a kettejük párbeszédéből bontakozik ki az ambiciózus érve: hogy ha csak anyanyelvén játszik, mindössze 6-7 millió emberhez szólhat, azonban ő 30-40 millió emberhez akarna elérni német színpadon, német nyelven.³ Mai szemmel is merésznek számító művészi ambíciója, hogy céltudatosan tör át egy átvághatatlannak látszó gátat: az anyanyelv korlátját. Előzetes némettudás nélkül érkezik meg, az idegen környezetben bámulatos gyorsasággal sajátítja el a nyelvet és lesz rövid időn belül ünnepezt színésznő német színházi környezetben. A dolgozat második nagyobb egysége azt tárgyalja, hogy német nézőpontból miként közelítik meg Bulyovszkyné kulturális másságát, valamint hazai szemmel hogyan értelmeződik a színpadtól elpártolt művésznő kétnyelvűsége és színházi bikulturalizmusa.

Továbbá Bulyovszkyné emigráció idején megélt identitására, az ott kialakított színésznői profiljára kérdez rá a vizsgálódás, pontosabban arra, hogy milyen stratégiákkal tartja fent a hírnevét a magyar és a német sajtóban egyaránt, tudatosan intellektuális arcélú színésznőként hogyan építi fel a nyelv- és kultúraváltást, mindebben milyen szerepet játszik a kapcsolathálója, hogyan válik nemzeti színésznőből transznacionálissá.

Bulyovszkynét olyan típusú színésznőként határozhatjuk meg, aki pályáját tudatosan úgy alakította, hogy lehetőleg csak olyan szerepet játsszon, amelyek szerepkörének vagy intellektuális színésznői imázsának megfelelnek.⁴ Ebből a hipotézisből kiindulva azt kívánom megmutatni, hogy a hazai szerepköréhez képest miben változik az ottani repertoár, mit emel át a meglévőből és milyen más szerepeket tanul be, illetve ezek közül melyekkel arat kimagasló sikert, a német kritika mit emel ki róla, miként fogadja játéktílusát. Mi történik vele hazatelepülése után, kiöregszik, netán magánéleti szál miatt vonul háttérbe?

1. A második pályakezdés időszaka

Bulyovszkyné 1858–1875 közötti külföldi tartózkodását mindenekelőtt kronologikusan kívánom bemutatni, ugyanis a korabeli kritikák, német nyelvű sajtós források feldolgozásával történő filológiai rekonstruálás olyan fontos életrajzi kérdésekre adhat választ, mint hogy hol és

³ Budapesti Hírlap, 1909. december 25. 9. évf. 305. szám

⁴ Bartha 2019, 66.

mennyi időre köt szerződést, milyenek ezeknek a korabeli szerződéseknek a típusai, mi lehet az oka annak, hogy Bulyovszkyné gyakran váltja a helyszíneket: anyagi gondokkal küzd, vagy nem kíván elköteleződni és saját döntése a mobilitás, hogy tehetségét szélesebb körben is megismerhessék, mi az oka annak, hogy időről időre hazatér, illetve amikor hazalátogat, miért nem marad és köt szerződést a pesti Nemzeti Színházzal?

Mielőtt a német színpadon debütálna, terepszemlét tart Németországban, megfigyeli, szemlézi az előadásokat a közönség soraiból, illetve több színháznál is leadja ajánlóleveleit. Vonzó lehet számára a művészi szabadság, hiszen a német színész „nincs egy színpadra szorítva,”⁵ a szerződések lehetővé teszik, hogy szabadon fellépessen az ország különböző városaiban. A Nemzeti Színház ünnepelt színésznőjének az új környezetben, Berlinben is elegáns körülmények között kellett élnie és előzetesen bejelentkező látogatókat fogadnia. A luxuskörülmények folytán azonban kezdetben nélkülöznie kellett: a szalont csak hetente kétszer, fogadónapokon fűtötték, szerény étkezéseket folytatott. Bulyovszkyné maga hozza a toalettjét,⁶ az anyagok beszerzésén túl a ruhatár előállításának feladata a berlini mindennapjainak részét képezi: „A gyönyörű, büszke nő, aki mintha csak arra született volna, hogy elbájoljon, ezt a bájolást csak hetente kétszer gyakorolta, a többi napokat pedig azzal töltötte, hogy a kis hálószobájában ült Kati nevű szobalányával, és úgy varrta a ruháit, hogy finom, fehér ujjai gyakran már nem tudták megfogni a tűt.”⁷ – írja erről az időszakról egy, a magyar szakirodalomban ismeretlen korabeli német nyelvű visszaemlékezéssorozat.

1858 őszétől naponta két vagy több németórát vesz Pazkow úrnál,⁸ kiválóan halad, a nyelvtanulással csakúgy, mint Theodor Döringnél, miközben igyekszik befolyásos ismeretségekre

⁵ PÉCHY Blanka: Hűséges hűtlenség, Magvető, Bp., 1969, 118.

⁶ Bulyovszkyné 1884-ben keltezett, Gyulai Pálhoz írt levelében visszaemlékszik arra, hogy mennyire megterhelő volt a művésznőkre nézve a toalett előállítása: „[...] csak hálával tartozom Önnek, mert külföldön nem követelvény a művésznőktől azon külsőségeket, az örült dárca toilettéket, amelyek következtében a pesti művésznők még 10000 forint évi fizetés mellett is kénytelenek maguk részére csinálni.” OSZK LT. Bulyovszky Lilla levele Gyulai Pálhoz

⁷ A német nyelvű szövegekből származó idézeteket saját fordításban közlöm. Fontosnak tartom eredeti nyelven is közölni a szövegrészeket, mivel árnyalhatják a jelentést.

„[...] die schöne, stolze Frau, die nur geboren zu sein schien, um zu bezaubern, dieß besagte Bezaubern eben auch nur an zwei Tagen in der Woche ausübte, und die übrigen Tage im kleinen Schlafstübchen mit ihrer Duenna saß und an ihrer Garderobe nähte und nähte, daß die feinen, weißen Finger oft die Nadel nicht mehr halten konnten.” (DEMPWOLFF, C. A., *Wie Lila von Bulyovszky eine deutsche Schauspielerin wurde* = Vor und hinter den Coulissen. Skizzen und Erinnerungen. Bartleben's Verlag. 1869. 30.)

⁸ Egy Bulyovszkyné nyelvtanulási ambícióját alátámasztó anekdota szerint nyelvtanára aggódott az egészségéért, ezért azt javasolta, hogy fél áron (öt ezüstpénzért) tart órát, ha cserében kicsit jobban eszik. A színésznő könnyes szemmel megragadta az öregember mindkét kezét, és így szólt: „Kedves Pazkow úr, hálásan elfogadom a javaslatát, de legyen másképp. Egy óra helyett két órát ad nekem, és én úgy fizetek, mint eddig.” („Mein lieber Herr Pazkow, ich nehme

szert tenni. Olyan buzgalommal folytatja tanulmányait, hogy hat hónappal később Mundt professzorné közbenjárásával a művészetkedvelő II. Ernő coburg-gothai herceg – a későbbiekben legnagyobb pártfogója és egyben szeretője – kívánságának megfelelően Sapphóból és Stuárt Máriából ad elő részleteket.⁹ A Magyarországról sztárként érkező Bulyovszkynének az új környezetben mintegy pályakezdő módjára újra bizonyítania kell tehetségét.

A Mundt professzorék irodalmi szalonjában történt próbaszereplését követően meghívást kap a gothai színházba három vendégfellépésre, Júlia, Stuárt Mária, Donna Diana, Klärchen szerepében csakhamar meggyőzi tehetségéről a német közönséget és elismerést vált ki a kritikusokból. Ezek közül a Júlia már meglévő, bejáratott magyar szerep, de szakmailag megkettőzött erőfeszítéssel jár az új szerepek elsajátítása. A sikeres bemutatkozás után Boroszlóban vendégszerepel, ahová később többször is visszahívják, a coburg-i vendéjátéka idején a hercegi palotában kap lakosztályt. Drezdai bemutatkozása nagy sikernek örvend, Stuttgartban, Frankfurtban, Breslauban, Hamburgban, Meiningenben, Weimarban folytatja az előadás-sorozatot. Gyógyfürdőzni megy Schwalbachba, Ostendébe, illetve Marienbadban és Franzensbadban nyaral. A schwalbachi fürdőig vezető kalandos útját, útközben kötött ismeretségeit elbeszélő útinaplóját a *Nefelejts* folytatásban közli.¹⁰ Berlinből ellátogat Bulyovszkyné egy-egy fellépésére Ernst Kossak és Theodor Mundt jeles műbíráló is, kritikáikban kiemelik eredeti jellemábrázolásait, hangjának gazdag és tiszta csengését.

1860-ban Boroszlóban, Hamburgban, Weimarban, majd Drezdában lép fel, utóbbi helyszínen „a német színpad talán legünnepeltebb művésznőjeként”¹¹ üdvözlük és elfogadja az egy évre szóló szerződést. A német színpadra „átigazolt” magyar színésznő a július 13-i pesti hazalátogatása során azonban a várt ünneplés helyett méltatlan fogadtatásban részesül, éjszaka a saját ablaka alatt egy ismeretlen tömeg macskazenével tiszteli meg. A csúfondáros esetre a sértett Bulyovszkyné sajtóközleményben válaszol, melyet többek között a *Morgen-Post* és a *Der Zwischen-Akt* is közread. Az idézett közlemény szerint a színésznő hibáztatva érzi magát amiatt, hogy művészi becsvágytól vezérelve otthagya a Nemzeti Színházat a német színházakért, holott továbbra is szeretett szülőföldjének hűséges leánya, s ha valóban bűnös lenne nemzetével szemben, akkor sem

Ihren Vorschlag dankbar an, aber in anderer Weise. Sie geben mir statt einer Stunde zwei, und ich zahle wie bisher.”) DEMPWOLFF, C. A. 1869 43.

⁹ A sorsdöntő hercegi meghallgatás körülményeiről l.: DEMPWOLFF, C. A. 1869, 23–29.

¹⁰ BULYOVSKY Lilla, *Ujabb uti napló*, Nefelejts, 1859, aug. 28., 253–254.; folyt.. Nefelejts, 1859. szept. 4. 266–268.

¹¹ Fremden-Blatt, 1861. március 17., 3.

érezne kötelességének döntése miatt bocsánatot kérni. Ahhoz, hogy elviselje a méltatlan sértést, azoknak az időknek emléke ad erőt számára, amikor még a magyar közönség kedvence volt. Az ellene irányuló megszégyenítő tettet hazafias érzésből fakadó félreértésnek tulajdonítja, ezért nem kíván hatóságokhoz fordulni, hanem megbocsájtásáról biztosítja az olvasókat. Hogy ne maradjon kétség afelől, hogy művészi törekvése hajtotta őt a külföld színpadokra és csak ideiglenesen hagyta el a magyar színpadot, bizonyítékkul emlékiratának sejtelmes kicsengésű záró sorait idézi, melyet a német lap fordításban közöl: „Soha ne feledjék el utolsó szavaimat: a haza és művészet szeretete oly szenvedélyek, melyek egymás mellett egész erőben megférnek; mindkettő lelkesíti éltemet, hogy miként fogom azokat összeegyeztetni az a jövő titka!”¹²

Bulyovszkyné színésznői imázsának egyik sajátos vonása ebben az időszakban ugyanis, ami jövőbeni szándékait illeti: folyamatosan lebegtetni céljait, s ezáltal talányosan kettős kötődést sugall.¹³ Az ominózus esetet októberben újabb hazai incidens követi, melynek elindító oka egy német lap Bulyovszkyné Szilágyi Lillát ismertető cikkének azon állítása, miszerint a művésznő az ősmagyar horogszegi Szilágyi-családból származik. Az *Üstökös* című élclapban Jókai Mór Kakas Márton álnéven azt a szerkesztői megjegyzést teszi, hogy nem annyira származik a horogszegi Szilágyi családból, mint inkább horogszegre való.¹⁴ A hírlapíró színésznőférjek karddal vívott párbajában az igazságszolgáltatási funkció aktualizálódik, a megsértett feleség és általa a maga és felesége színésznői nevének legitimitásáért áll ki és kisebb karcokkal ússza meg a párbajt az egykori márciusi ifjú, Bulyovszky Gyula,¹⁵ ugyanakkor ez a helyzet folytatja, vagy meghosszabbítja a Bulyovszkyné és Laborfalvi Róza korábbi rivalizálását is.

Ekkortájt a drezdai közönség előtt már ünnepelt színésznőnek számít, szerződéssel kínálják, amit az alacsony fizetés miatt vonakodik aláírni, azonban Gustav Moritz Heydrich drezdai dramaturg azzal próbálja Bulyovszkynét maradásra bírni, hogy meggyőződése szerint Dawisonnal¹⁶ együtt a világ első színházává tehetik a drezdait,¹⁷ II. Ernő pedig megjósolja, hogy

¹² „Vergessen Sie nie meine letzten Worte: Vaterlandsliebe und Liebe zur Kunst sind Gefühle, die in vol ler Kraft neben einander Raum haben; beide erfüllen mein Leben, wie ich sie einen werde, ist das Geheimniß der Zukunft.” (BULYOVSKY, Lilla, *Morgen-Post* 1860. júl. 18., 4.)

¹³ BARTHA 2019, 75.

¹⁴ Színi Gyula: Jókai Nyugat, 1928. 21. évf., 4. sz. 281.

¹⁵ BARTHA 2019, 77.

¹⁶ Bogumil Dawison (helyenként helytelenül Davison) (1818–1872) lengyel származású német színész, egyike volt a korszak legnépszerűbb tragikus színészeinek. Nemzetközi karriert futott be, több hónapos vendégszereplést folytatott Amerikában. Bulyovszkyné drezdai időszaka alatt számos darabban fellépett a szintén ott szerződött Dawison oldalán.

¹⁷ PÉCHY 1969, 165.

minden színpadot megnyer, ha Drezdában dicsőséget arat. A drezdai udvari színházban azonban távol tartották őt az ígért szerepektől, sekélyes darabok sekélyes szerepeit kapja, klasszikus szerepeket nem játszhat, ráadásul amint a herceg válaszeleveléből kiderül, intrikának van kitéve. Marie Beyer-Bürck asszony ekkor már öregszik, nem alakíthat fiatal szerepeket, nimbuszának végéhez közeledve riválisának tekinti a szép és fiatal jövevényt, ezért csak azokat a szerepeket adja át neki, melyeket megunt.¹⁸ A drezdai színházi időszaka alatt vendégszereplések ciklusát nyitotta meg, Weinmarban elismerésben részesül, a müncheni vendégjátékával pedig ujjongást vált ki a közönségből: „Münchennek hosszú idő után végre volt szerencséje megcsodálni egy színésznőt, aki minden bizonnyal a szakma legjelentősebb ma élő művésznője”¹⁹ – írja róla lelkesen egy müncheni kritikus. A müncheni színházban azonban olyan nyomorúságos körülmények fogadták, hogy még a helyi művészet megrögzött védelmezői is óriási botránynak nyilvánították, hogy hagyták Bulyovszkynét ott fellépni.²⁰ Ennek ellenére a drezdai színházról való elbocsátattatását kéri és elfogadja a müncheni udvari színház kedvező ajánlatát évi tizenkét vendégjátékra.

A Münchenben is megtapasztalt lelkes csodálat után a bécsi Burgszínház (Burgtheater) tetszését kívánja elnyerni, igyekezetének az a végcélja, hogy maradandó helyet találjon abban az intézetben, amelynek ajtaján mindeddig sikertelenül kopogott. A Burgszínházban azonban hűvös és formális fogadtatásban részesítik, „mint egy külföldről erőszakosan szorgalmazott hírességet, akit a legnagyobb jóakarattal sem lehet elismerni.”²¹ A bécsi kudarc azonban nem árnyékolja be a hírnevét, 1861 áprilisában Kölnben, Düsseldorfban arat diadalt. Művészeti útjáról visszatérve Drezdában elmarad a siker, szeptemberben Lipcsében gazdag virágosőben, tapsviharban részesül, októberben nagy érdeklődéssel és elismeréssel fogadja a magdeburgi közönség.

Ezidőtájt jelenik meg német fordításban Alexandre Dumas *Une aventure d'amour: Un voyage en Italie* című megosztó regénye, mely Benitzky Emil fordításában *Egy szerelmi kaland* címmel jelenik meg sorozatban a Hölgyfutárban. A mű előzménye Péchy Blanka kifejezésével élve az ún. „Dumas-kaland”: 1857 nyarán ugyanis Bulyovszkyné Párizsba utazik, ahol felkeresi többek között

¹⁸ SCHEVE, Gustav, Lilla von Bulyovszky = *Phrenologische Frauenbilder: Dresdens Schriftstellerinnen der Gegenwart*. Drezda, H. Schöpf Kiadó, 1865, 157.; PÉCHY 1969, 166.

¹⁹ L. F., Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik, 17. März 1861. 173-175. „München hat endlich nach langer Zeit wieder das Glück gehabt eine Schauspielerin zu bewundern, die unbedingt in ihrem Fach die bedeutendste der jetzt lebenden Künftlerinnen ist.”

²⁰ Uo.

²¹ „[...] gleich einer vom Ausland octroyirten Berühmtheit, die man mit dem besten Willen nicht anerkennen kann.” Das Vaterland, 1861. márc. 21., 1.

Dumast is, aki csakhamar pártfogásába veszi, együtt ebédelnek, ő kalauzolja Versailles-ban,²² kettejük találkozásának élménye inspirálja a regényét. Az említett fejezetben Péchy ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a nagy francia író könyvében néhol elmosódik a határ valóság és fikció között, a meggyőzően részletező leírások valótlanságokat is tartalmaznak. Az egyes állítások tényként való kezelése lehet az oka a megosztó fogadtatásának.

Dempwolff meglátása szerint ugyanis nagyrészt ez a Bulyovszkynét és a szerzőt főszerepbe helyező könyv felelős mindazokért az előítéletekért, amelyekkel a Magyarországon kifogástalan feleség, szerető anya, becsületes háziasszony hírnévnek örvendő Bulyovszkynénak később Németországban oly sokszor és a legdurvább módon kellett találkoznia. Magyar lévén, Bulyovszky Gyulának nincsen lehetősége arra, hogy a német közvélemény előtt megvédje feleségét az efféle rágalmaktól.²³

1862 márciusában Ausburgban Emil Devrienttel, a németek által bálványozott színésszel játszik együtt. A pesti Nemzeti Színház vendégszereplésre hívja, azonban a Münchenből keltezett válaszában visszautasítja a meghívást egyéb szerződéses megállapodásokra hivatkozva.²⁴ Az szám szerint 232 tag képviselte egyetemi ifjúság egy hozzá intézett levélben a szeptemberre halasztott előadás júliusra való előrehozatalát kéri, hogy a tanév végeztével, még a főváros elhagyása előtt láthassák a művésznő játékát. Bulyovszkyné rövid ottartózkodása alatt a körülmények ezt nem teszik lehetővé, de mihamarabbi visszatéréről biztosítja a színművészet ifjú pártolóit.²⁵ Magdeburgban, Frankfurtban, Posenben, Altenburgban, Erfurtban, Meiningenben és Lipcsében lép fel egymásután, nyáron Angliába utazik,²⁶ valamint néhány hetet a budai hegyekben a nyári lakásán tölt.

²² PÉCHY 1969, 114.

²³ DEMPWOLFF, C. A. 1869, 38. „[...] er als Ungar war nicht einmal in der Lage, seine Frau dem deutschen großen Publicum gegenüber vor derlei Injurien zu schützen und von diesem unglückseligen Buch schreiben sich zum großen Theil alle die Vorurtheile her, denen Frau von Bulyovsky, die in Ungarn den Ruf einer tadellosen Gattin, einer liebenden Mutter, einer ehrenwerthen Hausfrau genießt, in Deutsch land später so oft und in herbster Weise begegnen mußte.”

²⁴ Tagespost Graz, 1862. május 2., 7.

²⁵ Nefelejts, 1862. júl. 17. 4. évf., 17. sz., 207.

Bulyovszkyné 1863 júniusán valóban beváltja az ifjúságnak tett ígéretét, az Írói segélyegylet és a joghallgatók segélyegylete javára lép fel. Nefelejts, 1863. jún. 7. 5. évf. 10. sz.

²⁶ PÉCHY 1969, 220.

1863 tavaszán Svájcba utazik,²⁷ hat fellépésből álló berni vendégjátéka során felkarolja a tehetséges Ernst Possart nevű kollégáját,²⁸ aki később vele együtt szintén a müncheni királyi udvari színtársulat tagja lesz.²⁹ Öt év elteltével újra anyanyelvén szólalhat meg Gauthier Margit szerepében a Nemzeti Színházban, a magyar közönség a rég nem látott színésznőjét zajos fogadtatásban részesítette, majd június 23-án Szilágyi Pál, a nyugalmazott színész félszázados jubileumának alkalmával apa és lánya együtt lépett fel. A fiatalabb Dumas *La Dame aux camélias* című regényét Bulyovszky Lilla fordította magyar nyelvre Gutzkow Karl színpadi adaptációjának nyomán, a főszereplő Gauthier Margit szerepét pedig saját magára szabta, ezt később Munkácsy Flóra, majd Prielle Kornélia vette át. A bemutatót megelőzően a korabeli magyar sajtó főként felforgató erejű erkölcsi üzenete miatt illetve lesújtó kritikával a híres párizsi kurtizán megindító szerelmi történetét, ezért várható volt a cenzura általi betiltása. Bulyovszkynének azonban a férjével együtt sikerült kieszközölnie a színpadra vitel engedélyezését. Olyan – elsősorban díszletre és toalett-re vonatkozó – kikötésekkel hagyták jóvá a darabot, mint a negyedik és ötödik felvonásban a színpadi ágymellőzése, a címszereplő átöltöztetésénél az illetet nem sértő pongyola viselése. Ennek a hatósági beavatkozásnak megfelelő módon Bulyovszkynénál szigorúan nyakig gombolt öltözkömben, egy kanapén kellett eljátszania Gauthier Margit haláltusáját. A premierre 1855 augusztus 26-án került sor a Nemzeti Színházban *Gauthier Margit* cím alatt, *Kaméliás hölgy* címmel csak 1922-től a kezdték játszani. A sajátos magyar színrevitellel Sarah Bernhard és Duse Eleonora ment szembe a budapesti vendégszerepléseik során azáltal, hogy az eredeti szöveg instrukciója szerint öltözködtek.³⁰

A két hazai fellépést követően felkínált szerződést Bulyovszkyné visszautasítja azzal az indokkal, hogy: „még egyszer kezembe kell ragadnom a vándorpálcát, hogy külföldön – a művészet nagy hazájában – hol mint magyar nő sok szívességben, részvét és pártolásban részesültem, megkezdett munkámat folytassam és be végezzem.”³¹ A következő nagy mérföldkövet a berlini királyi színházban való nagy sikerű vendégszereplése jelenti, azonban a hároméves szerződési ajánlatot elutasítja a müncheni vendégjáték-szerződés felbonthatatlanságára

²⁷ A Sankt Gallen-i közönség 1600 frank értékű csipkével tisztelte meg a művésznőt egy díszlakomán. Nefelejts, 1863. március 28. 4. évf. 52. szám. 673.

²⁸ Uo., 223.

²⁹ I. Melléklet (Illustrierte Zeitung 1869. 12., 455.)

³⁰ Vaterland, 1861. márc. 21., 1.

³⁰ SZATMÁRI 1930, 38–39.

³¹ PÉCHY 1969., 234.

hivatkozva.³² Bulyovszkyné nem akarja az első ajánlatot elfogadni, válogat az ajánlatok között, a legmegfelelőbb szerződésre vár, év végére érkezettnek éri az időt, hogy a német nyelvű játékát otthon, az Erzsébet-téri német színházban is megmutathassa a kételkedőknek.³³

Az 1864-es turnéját Brünmben kezdi, a helyi lapok immár nagy hírnévre szert tett német színésznőként ismerik el. Shakespeare háromszázados ünnepére több színházhoz meghívást kapott, mint a shakespearai nőjelleme kitűnő megszemélyesítője lép fel Elberfeldben, Münsterben, Stettinben, Linzben, Innsbruckban, Krakkóban, Rigában.³⁴ Az írói tevékenységét, valamint társasági életét összeegyeztető művésznő szükségét éri egy hosszabb pihenésnek, ezért északi körutat tesz, nyáron bejárja Dánia, Svédország és Norvégia egy részét a komornája kíséretében:

Hat hónap alatt vasúton utaztam vagy ötszáz mérföldet; tartottam 120 próbát, játszottam nyolc színpadon vagy százszor, tanultam, írtam, látogatásokat tettem és fogadtam... menekülni vágytam messze-messze, hol a rendező édes-keserű hangját és az ügyelő csengettyűjét nem hallom... hol nem tömjéneznék, de nem is rágalmaznak, hol nem is szeretnek, de nem is gyűlölnék, hol nem talál meg senki, de feltalálom magamat.³⁵

1865 júliusban Londonba, majd Skóciába utazik, ősszel Pesten tartózkodik családjá körében, ezt követően Münchenben vendégszerepel. A norvég fjordok vidékén tett utazásáról 1865 végén két kötetet jelentet meg *Norvégiából: Uti emlékek*³⁶ címmel, melyből a Pesti Napló és a Nefelejts is közöl részleteket,³⁷ valamint ugyanitt, a *Skandinaviai levelek* című rovatban kerülnek nyilvánosságra a Bulyovszky Gyulához írt utazási beszámolói is.³⁸

1866 márciusán Amália görög királyné (II. Lajos nagynénje) különleges audiencián fogadja Münchenben.³⁹ II. Ernő meghívására gothai színpadon vendégszerepel, a herceg a „művészet és

³² Uo. 239.

³³ NYÁRY 2014, 136.

³⁴ Nefelejts, 1864. ápr. 17. 6. évf. 3. sz. 36.

³⁵ Bulyovszky 1866, 2–3.

³⁶ A kötet a közelmúltban norvég fordításban is megjelent, l.: *Reiseminner fra Norge 1864*, Pax Forlag, Oslo, 2000.

³⁷ Mutatvány Bulyovszky Lilla Utazás Norvégiában cím alatt két kötetben megjelenendő munkájából, Pesti Napló, 1865. júl. 8.; Pesti Napló, 1865. júl. 9.; Pesti Napló, 1865. júl. 11.; Csónak-utazás a tengeren. Bulyovszky Lilla „Norvégiából” című könyvéből. Nefelejts, 1866. márc. 11. 8. évf. 10. sz., 113–114.

— Bulyovszky Lilla „Norvégiából” című könyvéből. —

³⁸ A tárcaleveleket l. Nefelejts, 1864. április–1864. december (6. évfolyam, 1-39. szám)

³⁹ Neues Fremden-Blatt, 1866. március 9.

tudomány” elismeréséül alapított érdemjellel tünteti ki, mely kitüntetésben mindaddig a drámai művésznők közül csak Niemann-Seebach és Friederike Goßmann részesültek.⁴⁰ Április végi gráci vendéjátéka után családi látogatást tesz. A német napilapok 1866 nyarán közlik, hogy a művésznő egy évre teljesen visszavonul a színpadról, idejét a regénye kidolgozásának szenteli.⁴¹ Újabb párizsi útjáról férje levelében található utalás.⁴² Gmundenben, az előkelő felső-ausztriai fürdővárosban vásárolt 26 szobás villájában vakációzik az akkor már serdülő korú fia, Aladár.⁴³ Ugyancsak ebben az időszakban készül el a Bulyovszkynét Stuart Maria különböző jeleneteiben megörökítő triptichon, melyet II. Lajos magyar király készíttetett a kedvelt színésznője számára.⁴⁴ A külön – egyes feltételezések szerint az elmebaj jeleit mutató – II. Lajos mellett, hogy Wagner nagy rajongója és támogatója volt, kiemelt figyelmet fordított a magyar származású színésznő játékára, privát fellépésekre invitálta, ahol nem ritkán közönség nélkül kellett játszania. Bulyovszkyné hírneve mint első német színésznőé, sehol sem szilárdabb, mint Münchenben,⁴⁵ ezért 1867 január 1-jétől a müncheni udvari színház öt évre szerződteti, melynek értelmében évi 3600 forint fizetésben és hathónapos szabadságban részesül.⁴⁶ II. Lajos elrendeli, hogy az udvari színésznő a szerződés lejárta után, 1872-től élete végéig a királyi kabinetkasszából tiszteletdíjban részesüljön. Hamburgban telt ház fogadja, a közönség virágokkal és babérkoszorúkkal halmozza el, a zenekar szintén tiszteleg. Szeptember végén néhányszor föllép a pesti német színpadon, illetve a pesti szegényápolda javára rendezett jótékony színi előadásban.⁴⁷

1868 szeptemberében Opavában ér el ragyogó sikereket, majd októberben hosszabb időt tölt Pesten, Münchenbe való visszatértekor pedig ígéretet tesz, hogy tavasszal újabb vendéjátékával fogja megörvendeztetni a hazai közönséget. A viszonylag gyakori hazalátogatás egy sor

⁴⁰ Nefelejts, 1866. máj. 6. 8. évf. 18. sz., 215.

⁴¹ Illustrierte Zeitung, 1866. június 16, 411.

⁴² PÉCHY 1969, 295.

⁴³ Uo., 298.

⁴⁴ OSZK lelt. Színháztörténeti Gyűjteménye, V. 386/ 1979. Bulyovszky Lilla a *Stuart Maria* különböző jeleneteiben. A műtárgy (függőlegesen 24,6 cm, kinyitva 29 cm, 14 cm becsukva) kék bársonnyal bélelt dobozban (26x31,7x15,5 cm) található, kinyitható kapu formájú, melynek kapcsát egy fémből készült kereszt képezi, a középen látható egész alakos, díszes fém keretezésű ábrázoláson kívül a festő hat jelenetben ábrázolta Bulyovszkynét (a bal legfőbb pótolva van egy fotóval), a jelenetek alatt gótikus betűkkel idézet, legfelül Jézus és Szűz Mária az angyalok jelenlétében megkoronázza a skót királynőt, a triptichon hátoldalát fémből készült királyi címer díszíti, fölötte a VI. jelenetből származó idézet szerepel.

⁴⁵ Uo., 206.

⁴⁶ BARTHA Katalin Ágnes, Lilla von Bulyovszky und der ungarische Theaterdiskurs. Ford. Tar Gabriella Nóra, In: Christian Neuhuber, Gabriella-Nóra Tar, Paul S. Ulrich hg.: *Das deutschsprachige Theater im Kontext europäischer Kulturgeschichte. Traditionen Wechselbeziehungen-Perspektive*. Lit Verlag, Berlin, 2022, 146.

⁴⁷ Nefelejts, 1867. január-december (9. évfolyam, 1-52. szám) 1867. okt. 13. / 41. szám

rágalmazás és pletyka elindítója, mely a színi pályájának hátralévő időszakában kitörölhetetlenül jelen van. Egy német napilap Bulyovszkynét védelmezi egy vád ellen, miszerint a színésznőt az érdek és nem csupán a családi érzelmek hozzák haza olyan gyakran, azaz nemcsak visszatérni szándékozik a magyar színpadra, hanem a német színháznak az igazgatói pozíciójára pályázik.⁴⁸

1869 júniusában ismét meghívást kap a hamburgi Thaliaszínházba, júliusban Prágában vendégszerepel, szünidejét Ostendében tölti. Újra megkezdí vendégjátékait Németország előkelőbb színpadain, Ingolstadtban, Frankfurtban. Egy későbbi pletyka szerint a Münchenben szerződötett magyar tragika visszatért a szülőhazájába, a Nemzeti Színház új igazgatójával tárgyalásokat folytatott és már a hónap végén elhagyta Münchent.⁴⁹ Azonban elköteleződése a Nemzeti Színházba azért sem valószínű, mert a bajor király követeléseinek eleget téve maradnia kell, továbbra is a müncheni udvari színház társulatához tartozik. Egy 1870 októberi cikkben olvasható, hogy vissza fog vonulni a német színpadról, Magyarországon búcsúkörutat tesz, mindenütt jótékonysági célból lép fel, ugyanezt jelenti be a *Nefelejcs* is. A telet Pesten, a nyarat pedig gmundeni villájában tölti, idejének nagy részét pedig irodalmi munkára kívánja szánni,⁵⁰ pontosabban a memoárján dolgozik, melyben a színi pályájának alakulástörténetét kívánja megörökíteni.⁵¹ A nemzeti színház intendánsa 1871 februárjában felkéri néhány fellépésre, azonban a müncheni szerződési ideje befejezéséül Bulyovszkynénak még néhány főszerepben kell az ottani közönségtől búcsút vennie, valamint magyar szerepeinek tanulmányozására is kér némi haladékot.⁵² Felmerül egy háromhónapos New York-i és amerikai vendégjáték-turné lehetősége is, ami végül nem valósul meg.

1872 őszén a színésznő Berlinbe érkezik, ott kívánja folytatni a színházi tevékenységet és onnan indul további vendégszereplő turnéra. Az 1873 februári fellépésén a würzburgi közönség lelkes csodálattal illeti a jogosan ünnepelet művésznőt.⁵³ Coburg hercege a májusi berlini vendégjátékát követően a coburg-gothai udvari színház tiszteletbeli tagjává nevezi ki.⁵⁴ A linzi napilap a vendégjáték kapcsán úgy reflektál a szász királyi udvari színésznőről: „A sok

⁴⁸ Der Zwischen-Akt, 1868. dec. 4. 3.

⁴⁹ Die Presse 1870. okt. 22. 14

⁵⁰ Europa: Chronik der gebildeten Welt. 1870, nr. 37, 587.

⁵¹ Az OSZK-ban található Qart Hung. 4287. a szóban forgó emlékirat vázlatát tartalmazza, Bulyovszkyné a kis noteszt Adatok memoirokhoz 1865-től kezdve címmel címkézte fel, a feljegyzéseket 1865 márciusától datálta, 1-től 105-ig számozott pontokba szedve vázolta fel röviden a feldolgozni kívánt témákat. A 15. oldalon egy névmutató szerepel mindössze hat névvel, a füzet többi lapjai azonban üresen maradtak.

⁵² Budapesti Közlöny, 1871. febr. 10., 703.

⁵³ Neue Würzburger Zeitung, 1873, febr. 13., 1.

⁵⁴ Fremden-Blatt, 1873. május 7., 4.

színházbarát emlékszik rá, tíz évvel ezelőtt kezdőként néhányszor telt ház előtt játszott a helyi színházban, azóta köztudottan elsőrangú európai hírnévű művésszé vált.”⁵⁵

Szilágyi Pál, a nemzeti színház egyik alapítója, Bulyovszkyné édesapja 1874 június 19-i elhalálózásának hírért országszerte közlik a német napilapok. A gyászoló színésznő a nyári szezont a gmundi villájában tölti, azzal a szándékkal, hogy sajtó alá rendezze és kiadhassa az apja által hátrahagyott – a magyar drámatörténetről fontos adatokat tartalmazó – írásokat.⁵⁶ 1875–1876 között Bulyovszkyné megkezdte a Nemzeti Színházbeli vendéglőadás-sorozatát, ezekre a fellépésekre visszavonulása előtti búcsúfellépteiként is tekinthetünk, hiszen Az európai hírnév és az ennek köszönhetően megszerzett tekintélyes vagyon ellenére a Magyarországra hazatelepedett színésznőt reményei ellenére végül nem szerződött újra az egykori intézménye.⁵⁷ A helyi Liszt Egyesület eseményén, ahol a kórus a Liszt Ferenc komponálta Herder *A láncaitól megszabadított Prométheusz* drámai költeményét adja elő, Bulyovszkynét kéri fel az összekötő szöveg előadására. A Nemzeti Színház igazgatója ugyanakkor kezdeményezi, hogy lépjen fel a színpadon a kolozsvári vendégszereplését követően. A művésznő örömmel tesz eleget a felkérésnek, miután elkészül egy magyar repertoárt összeállításával. Hathetes vendégszereplésre szerződik, melynek értelmében szeptember közepétől január végéig tizenkétszer lép színpadra, a bejáratott repertoálon kívül néhány új drámában is, miként Wilbrandtnak az általa magyarra fordított *Arria és Messalina* című művében.⁵⁸ Az európai hírnév és az ennek köszönhetően megszerzett tekintélyes vagyon ellenére a Magyarországra hazatelepedett színésznő szerződés nélkül marad.

„A 19. századi Magyarországon a sztárépítés feltétele a magyar nyelvű színpadon való kizárólagos működés volt, a nemzeti projektbe való beépülést pedig az érvényesülési emigráció nem segítette.”⁵⁹ Bulyovszkyné atipikus, mert szembeesegül a kirekesztően normatív színházi gondolkodás egyetlen lehetőségeként felmutatott modelljével, a kizárólag magyar nyelven játszással. Egy álnév mögé rejtőző cikkíró a magyar színjátszás visszafordíthatatlanul nagy veszteségét látja bekövetkezni Bulyovszky Lilla karrierváltásával, soraiból a büntudat és a megbánás szól:

⁵⁵ „Frau v. Bulyovszky, welche, wie sich noch manche Theaterfreunde erinnern werden, vor etwa zehn Jahren als Anfängerin einige Male am hiesigen Theater bei ausverkauftem Hause gastirte, und seitdem bekanntlich eine Künstlerin ersten Ranges von europäischer Berühmtheit geworden ist.” (Linzer) Tages-Post, 1874 febr. 24., 3.

⁵⁶ Die Presse, 1874. júl. 3., 9.

⁵⁷ Bartha 2019, 75.

⁵⁸ [sz. n.], Neues Fremden-Blatt, 1875. aug. 17., 3.

⁵⁹ Bartha 201, 81.

„És ezt a nőt elűztük! Akárhogy cifrázzuk a dolgot: Méltóságos comités akkori igazgatóság, négyszemközt megválthatjuk, hogy elűztük! S vele nem csak Júliát, Adriennét, Desdemonát, (Gauthier Margitot nem bántottuk, az nekünk is van) de elűztük a magasabb drámai pezsgő életkedvet, a tragoedia (Jókayné kivételével) képességét, előretörését. — Bulyovszkyné ambitiosa terhünkre volt, mert az nekünk mindég nagyon terhünkre van. Mert azok az ambitiosus lények dölőfösek! ... És ez jól van így, mert a tehetség elhagyhat, de a méltóság soha.”⁶⁰

Péchy Blanka *Hűséges hűtlenek* című hiánypótló monográfiájában gazdagon dokumentálja Bulyovszkyné életrajzát, így jól körvonalazható a külföldi tartózkodásának időszaka is, ugyanakkor a fejezetben kronologikusan végigkövetett pályáiv fontos részletekkel szolgálhat arról, hogy mekkora a színésznő mozgásterének, hírnevének, sikerének nagysága, melyek a legjelentősebb mérföldkövek és buktatók a második pályakezdeként is értelmezhető pályaszakasznak. A továbbiakban a kétnyelvűség és bikulturalizmus eltérő megítéléseinek elemzését végzem el korabeli német és magyar sajtós források tükrében.

2. Kulturális másság és nyelvváltás: a német nyelv eltérő értelmezései Bulyovszkyné bikulturalitásának megítélésében

A német recepció felől nézve Bulyovszkyné merész vállalkozásának oka elsősorban abban ragadható meg, hogy a magyar színpad nyújtotta lehetőség túl szűk volt a művészetének kibontakozását tekintve.⁶¹ „A német szellem nagyságától és páratlan fontosságától vonzva hátat fordított a magyar színpadnak, amelynek eddig is kedvence volt, hogy lelkesen belevesse magát a német nyelv tanulásába, német művészekről tanult azzal a szándékkal, hogy meghódítsa a német

⁶⁰ Hölgyfutár, 1863. november 10. 14. évf. 57. szám. 452–453.

⁶¹ Dempwolf ögy fogalmaz, Bulyovszkynének szabad lelkének szárnycsapásaihoz térre volt szüksége. DEMPWOLFF, C. A. 1869, 30.

színpad világát annak nagyközönségével együtt.” Ez a művészi ambíció vezérelte áldozathozatal a németek értelmezésében egyszersmind tragikus színezetet kölcsönöz Bulyovszkyné sorsának.⁶²

A magyar származású művésznő kezdetektől fogva általános csodálatot, elismerést vált ki a német bírálóiból és támogatóiból a kitartásával, nagyfokú szorgalmával, amellyel egy új nyelvvel megküzdve színi pályáját újrakezdi. Eduard Fischei svájci író és történész ezekkel a szavakkal buzdítja Bulyovszkynét szüntelen tanulásra, miközben előrevetíti, hogy sokkal nagyobb közönséget lesz képes meghódítani, ráadásul sikerével kiengesztelheti egyes őt provokáló, kirekesztően viszonyuló honfitársait is:

„Virrasszon az éjjeli lámpája mellett, s bár szép szemei a megerőltetéstől kivörösödnek, gyorsan váljon Júliává, Máriává, Dianává, Lujzává! Siessen, nemzetünknek szüksége van egy kis tűzre a kora téli hidegben. Önt nem tudják boszorkányként elégetni, ezért szítson tüzet a lomha németekben. Árpád lányaként még el kell végeznie a nemzeti bosszú munkáját. Németország földjén tartózkodnak modern honfitársainak százezrei; engesztelés képpen negyven millió németet fektethet a saját, és egyúttal Magyarország lábai elé.”⁶³

A kiváló nyelvérzéke ellenére Bulyovszkyné magyarsága nyomot hagy a színházi fellépéseiben, ez pedig hol hátrányára válik, hol pedig egzotikumként fogják fel; ugyanígy nem tűnik el a német karrier lenyomata sem a visszatértekor. Ezen fejezetben egyfelől azt kívánom bemutatni, hogy idegenségét hogyan konceptualizálják a német kritikusok, valamint hazai szemmel miként közelítik meg a kétnyelvűség megvalósulását. Másfelől azt vizsgálom, hogy Bulyovszkyné a bikulturális színésznői pozíciójából adódóan milyen stratégiákkal egyensúlyoz, hogyan próbája fentartani a hírnevét a magyar és a német sajtóban egyaránt.

⁶² „Das Schicksal dieser Frau hat in der That einen tragischen Beigeschmack. Von der Größe und um Versellen Bedeutung des deutschen Geistes angezogen, hat sie der ungarischen Bühne, deren Liebling sie gewesen, den Rücken gewandt, sie hat sich begeistert in das Studium der deutschen Sprache gestürzt, ist bei deutschen Künstlern in die Schule gegangen, in der Absicht, sich die deutsche Bretterwelt mit ihrem großen Publikum zu erobern.” Das Vaterland, 1861. márc. 21. 1.

⁶³ „Sitzen Sie auf bei nächtiger Lampe, röten Sie Ihre schönen Augen, aber werden Sie schnell zur Julia, Maria, Diana, Luise! Eilen Sie, unsre Nation braucht etwas Feuer in ihrer zeitigen Winterkälte. Kann man Sie als Hexe nicht verbrennen, so entzünden Sie die trägen, sich dahinschleppenden Deutschen. Sie haben als Tochter Árpáds noch das Werk nationaler Rache zu vollziehen. Auf Deutschlands Boden modern Hunderttausende Ihrer Landsleute; zur Sühne legen Sie 40 Millionen Deutsche zu Ihren und zugleich zu Ungarns Füßen.” GRAGGER 1914, 469.

Ifj. Dumas kíséretében egyik városból a másikba utazva Bulyovszkyné végül Hamburgban találja meg a legnagyobb német színésznők egyikének tartott, és általa is hosszú ideje csodált Sophie Schrödert, akitől mindenekelőtt szakmai tanácsot vár, valamint szeretné, ha színpadi játékra tanítaná. Schröderné azonban határozottan és meglehetősen kimérten közli vele, tapasztalatai szerint lehetetlen, hogy egy külföldi valaha is hozzáértő német művésszé váljon.⁶⁴

A *Das Vaterland* hosszabb kritikával illeti az akkor még alig három éve német nyelven játszó színésznő mesterségesnek ható kiejtését. Eszerint súlyos hiányosság Bulyovszkynénál, hogy nem tud németül beszélni, ez pedig aligha pótolható, hiszen a művésznőből mint idegenből hiányzik a veleszületett nyelvérzék. A 19. század közepére kialakult német színpadi beszéd szabályai korántsem ragaszkodnak az ábécé hangjainak pontos kiejtéséhez, a sztenderd nyelvvaltozathoz, mégis Bulyovszkynét elmarasztalják beszéde miatt:

A Burgszínházban nem nagyon szoktunk kifejezetten tiszta sztenderd németet (Hochdeutsch) beszélni; épp ellenkezőleg, Németország minden lehetséges nyelvjárása felcsendül itt. [...] A tiszta felnémet alapvetően csupán egy elvont fogalom, mert a valóságban mindig a nyelvjárások erősebb vagy lágyabb árnyalatai színesítik a beszédet, a dialektus a nyelvérzékből fakad. Bulyovszkyné esete más, ugyanis egy idegen nyelv dallamát és hangsúlyát viszi át a németbe. Magyaros tónussal ejti ki a német mondatokat, és a hangsúlytalan szótagok hangsúlyozása szintén azt jelzi, hogy nincs anyanyelvi érzéke a német nyelvhez. [...] Egy szép szájból hallva az ilyen tört nyelvnek tagadhatatlanul megvan a varázsa, a művész számára azonban ez olyan hibának számít, amely megakadályozza abban, hogy teljességében át tudja adni egy mű értelmét a német ajkúak számára.⁶⁵

⁶⁴ „Darauf sagt ihr Sophie Schröder rundheraus, daß nach ihrer Erfahrungen für eine Ausländerin eine reine Unmöglichkeit sei, jemals eine tüchtige deutsche Künstlerin zu werden.” DEMPWOLFF, C. A. 1869, 40.

⁶⁵ „Wir sind zwar am Burgtheater durch sonderlich reines Hochdeutsch nicht sehr verwöhnt; im Gegentheil machen sich hier Anklänge an möglichen Mundarten Deutschlands geltend. [...] Da aber ein „reines Hochdeutsch“ im Grunde doch nur ein abstrakter Begriff ist, der in der Wirklichkeit immer durch stärkere oder leisere Schattirungen der jedesmaligen Mundart des Sprechenden gefärbt ist, und da jeder Dialekt aus dem innigsten deutschen Sprachgefühl heraus gesprochen wird, so haben solche Abweichungen von der künstlich festgestellten Regel nicht viel auf sich. Bei dem Deutsch der Frau v. Bulyovszky ist der Fall ein anderer. Sie trägt die Melodie und Betonung einer fremden Sprache in die deutsche hinein. Der Tonfall, mit welchem sie den deutschen Satz spricht, ist wesentlich magyarisch, und die Accentuirung tonloser Sylben beweist, daß sie für die deutsche Sprache keine heimatliche Empfindung besitzt. [...] Aus schönem Munde vernommen hat eine derartig gebrochene Sprache einen nicht zu verkennenden Reiz, für den Künstler ist sie aber ein Gebrechen, welches ihn hindert, ein deutsches Werk für Deutsche in seinem eigenen Sinn und Klang wiederzugeben.” *Das Vaterland*, 1861. márc. 21., 1.

Egy brünni kritika hasonlóképpen érzékeli Bulyovszkyné kiejtésében egy bizonyos dallamhang szembetűnő jelenlétét, beszéde az idegenszerű hangtól mintha nem volna mentes, ugyanakkor helyenként úgy vélekednek, a színésznő lényének varázsát éppen ezen tulajdonsága fokozza⁶⁶ és kölcsönöz némi fűszeres bájt az alakításainak.⁶⁷ Máshol olyan észrevétel olvasható, hogy ha ki is tudja ejteni a német szavakat helyesen, a mondatok hangsúlya többnyire idegen, erőltetett, nehézkes, és így lehetetlen, hogy megfelelően alakítsa a szerepet.⁶⁸ Amikor Stuart Máriaként először lép a német közönség elé, a berlini *National Zeitung* a következő megjegyzést teszi:

„Bulyovszkyné legforróbb köszönetünket és elismerésünket érdemli, hogy mint született magyar nő, ennyi időt, fáradságot fordított nyelvünk megtanulására s költőink alakjainak megtestesítésére. Csak erős lelkesülés, s a német művészet szeretete bátoríthatta őt e nehéz feladat megoldására. Bármily hiányokat találjunk is játékában, ez érdeme érintetlen marad, s ez értelemben minden német örülni fog, hogy nyelvét egy oly tehetséges nő ajkáról hallhatja. Azonban azt, hogy e nyelvet a maga tökélyes tisztaságában beszélje, még nem érte el Bulyovszkyné; az idegen hangsúlyt még gyakran nagyon is észrevehetni rajta.”⁶⁹

A hat fellépésből álló berni vendégszínház során megismert Ernst Possart – akit később Bulyovszkyné közbenjárásával szintén szerződtet a müncheni színház – ugyancsak egyfajta dialektusoktól mentes, ilyen értelemben sterilnek ható német elsajátításáról beszél: „[...] minden színészi teljesítményét megaranyozta azonban egy kiválóság, örvendező csodálkozással észleltem, hogy a magyar nő beszéde mentes volt német kollégáink különböző nyelvjárásától.”⁷⁰ Possart a német szavak tisztább kiejtését ugyan előnyként fogta fel, ez korántsem volt jellemző a német színpadi beszéd kiejtési szabályaira. Az ifjú színész úgy vélte, a művésznőnek ezt úgy sikerült

⁶⁶ PÉCHY 1969, 132.

⁶⁷ „Was bei ihr vor Allem auffällt, ist ein gewisser melodischer Ton in der Aussprache, der wohl von fremdartigem Klange nicht frei ist. [...] Anderseits verleihen aber gerade diese Eigenschaften der Schauspielerin manchen pikanten Reiz und erhöhen die Wirkung.” Mährischer Correspondent Brunn, 1864. jan. 16., 5.

⁶⁸ „Wenn sie auch das einzelne deutsche Wort richtig auszusprechen vermag, so ist die Satzbetonung doch meistens fremdartig, erzwungen, schwerfällig, und so gelangt sie unmöglich zu einer richtigen Charakteristik der Rolle.” Neue Freie Presse, 1871. febr. 22. 8.

⁶⁹ Koszorú, 1863. okt. 18., 380.

⁷⁰ PÉCHY 1969, 226.

megvalósítania, hogy a német nyelvtan tanulmányozása, valamint szerepeinek hangos olvasása közben szigorúan ragaszkodott az ábécéhez, azaz igyekezett a magán- és mássalhangzókat papír szerint kiejteni, amint az a magyar nyelvre jellemző. Azok nézték el neki a magyar akcentust, akik eleve a transznacionális sztárszínészek mintázata felől ítélték meg a működését, mások pedig – akik eleve német színésznőként (tehát nem bikulturális színésznőként) – tekintettek rá, már nem voltak ennyire elnézőek a kiejtésével szemben.

II. Ernő 1861 június 10-én keltezett levelében azonban lelkesen bizonygatja barátnőjének, hogy immár eltűnt minden idegen hangsúly beszédéből, s még ha a játéka, művészi felfogása inkább a franciához, mint a némethez áll közel, az alakításaival mégis beilleszkedik a német színjátszásba.⁷¹ Ernst Kossak és Theodor Mundt kritikusok berlini újságokban írt beszámolóiban a hangos dicséretnek mellett csak itt-ott észleltek furcsa kiejtési nehézséget.⁷² Gustav Moritz Heydrich pedig egyenesen a legnagyobb német tragika utódját látja Bulyovszky Lillában, a német anyanyelvű sztárral való együtt említéssel a nyelvi nehézségek sikeres áthidalását előlegezi meg: „Hamarosan az lesz maga nekünk, ami Sophie Schröder volt elődeinek.”⁷³

A magyar oldalon gyakran a kétnyelvűség perspektívájából magyarázzák kudarcait és sikereit is. Bulyovszkyné 1871 februári pesti vendégszereplése kapcsán arról számol be egy cikk, hogy még mindig jól beszél magyarul, azonban helyenként egy-egy német mondatakcentus is felismerhető. Gyulai Pál – aki mindvégig figyelemmel kísérte a színésznő karrierjének alakulását – az 1863-as hazai vendégszereplés kapcsán írt kritikájában kiemeli, hogy a német visszhang mellett a magyar kritikusok, köztük a színésznő legnagyobb hazai tisztelői is érzékelik helyenként beszédében a németes hangsúlyt, észrevehetni rajta, hogy rég nem játszott magyarul. A kétnyelvűség sikerességében továbbra is kételkedő Gyulai kérdésfeltevése arra irányul, hogy Bulyovszkynénak sikerült-e annyira elsajátítania a német leköltet, hogy a Gretchenek és Klärchenek szerepeit játszhasa, hogyan ítéli meg a nagyközönség ezeknek a német karakterek az alakítását, illetve egyáltalán felveheti-e a versenyt a német színésznőkkel szemben. Megkérdőjelezi a siker nagyságát, illetve azt, hogy ösztönös zseniként bármilyen színpadon megállná a helyét:

⁷¹ Péchy 1969, 206.

⁷² GRAGGER, Robert, Lilla von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis = *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 3. 1914. 470.

⁷³ PÉCHY 1969, 165–166.

„Vajon Bulyovszkyné valóságos rendes német színésznő-e vagy csak néhány szerepet tanult be, mellyel aztán, mint vendég, bejárja a német kis-nagy városok számtalan színházait?”⁷⁴

Gyulai nem azt kéri számon, ami az egyik Bulyovszkynénak szánt koszorú szalagján díszeleg, – „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely” – hanem válaszút elé állítja a színésznőt: vagy saját hazájában, vagy külföldön kamatoztassa színművészi tehetségét, a magyar és a német színpadok közti átjárást nem tartja járható útnak. Meglátása szerint a kétnyelvű művészetben eleve azért nincsen áldás, azért nem válhat kozmopolita természetűvé, mert a színművészet az előadó-művészetek nyelvspecifikus ága. A képzőművész, zenész, énekes bárhova is menjen, mindenütt megértik, azonban a színész nyelvhatárokhoz van kötve. Ezt a nyelvhatárt tartósan csak azok tudják átlépni, akik a nyelvhatáron túli színpad nyelvét tökéletesen beszélik. Ugyanakkor a kétnyelvűség egyik legnagyobb hátránya, hogy az egyik nyelv tartósabb használata a másik rovására mehet: „A színészetben, költészetben, sőt a műprózában is egyik nyelv a másiknak ellensége. Minél tökélyesebb lesz Bulyovszkyné az egyikben, annál inkább fog veszteni a másikban, vagy egykép hibákat ejteni mindkettőn.”⁷⁵ Bulyovszkyné kétnyelvű színészkedését hiú ábrándnak, vétkes becsvágynak, erőpazarlásnak ítéli meg, illetve meggyőződése, hogy ha azt a nagyfokú szorgalmat és kitartást, melyet a német nyelv elsajátítására fordított, saját nemzeti nyelvére fordította volna, elsőrangú színésznővé fejlődhetett volna hazájában, és csakugyan megérdemelte volna a viharos tapsokat és a koszorúkat. Gyulai nem tagadja az idegen nemzet művésztévé válás lehetőségét, elismeri, hogy akadnak olyan színészek, akik idegen földön nevelkedve idegen nemzet művészeivé váltak, de aztán többé nem gyakorolják anyanyelvüket, nem jut eszükbe a kétnyelvű színjátszásban kipróbálni magukat.

A berlini vendégjáték sajtóvisszhangja kapcsán szintén megkérdőjelezi a kétnyelvűség sikeres megvalósítását, mindazonáltal kirekesztő attitűddel lép fel a hazáját elhagyó színésznővel szemben, egyszersmind kizárja a magyar színházi világba való visszafogadásának lehetőségét:

„A kétnyelvű színészkedés tehát – egyebet nem is említve – még nem sikerült. Választani kell a tisztelt művésznőnek a kettő közt. Úgy látszik, a német felé hajol; nem szólunk ellene, de kérjük, ha csakugyan elhatározta magát, ne kíváncson ismét magyar színésznő lenni. Ha ő el lehet nyelvünk nélkül, ez is el lehet nélküle, ha neki

⁷⁴ GYULAI Pál 1863, 597.

⁷⁵ Uo.

kicsiny a magyar nemzet, ő sem oly nagy, hogy ily kicsiny nemzet is nagyon érezze hiányát.”⁷⁶

Ristorihoz, a nagysikerű olasz származású transznacionális színésznőhöz viszonyítja, mi több, fölé is emeli Bulyovszkynét, ugyanis a színésznők közül úgy tűnik elsőként neki sikerül fölülkerekedni a nyelvi és kulturális akadályokon. Arra is rámutat Gyulai, hogy Bulyovszkyné esetében könnyebb volt a kulturális és nyelvi átmenet, ezáltal pedig biztosabb a siker, hiszen a magyar színművészet a múltjánál fogva rokonságot mutat a némettel.

Hogy Bulyovszkyné német pályájának alakulástörténetét honfitársai folyamatosan figyelemmel kísérik, mi sem igazolná jobban, mint azok a beszámolók, melyek arról adnak hírt, hogy ellátogattak német színházi előadásaira, hogy mintegy felülbírálják, ellenőrizték a magyar és a német sajtóban olvasottakat. Freund Károly a drezdai színházlátogatásáról eképpen számol be a *Nefelejts Levelezések* rovatában:

Tegnap este az itteni udvari színházat látogattam meg, hol Bulyovszky Lilla lépett fel mint „Stuart Mária” s megvalloim hogy minden várakozásomat felülhaladta. Nem csak, s nem annyira a szerep felfogásában, mely – noha én Ristorit láttam abban – csaknem tökéletes volt, – de főleg a német nyelv kiejtése tekintetéből, mely oly tiszta és tökéletes, hogy abban nem csak idegen s magyar accent észre nem vehető, de jobb volt, valamennyi a darabban vele szereplő színészekénél, s az itt Dresdában, mely a német színészet főiskolájának mondatik, ugyan sokat nyom. [...] meggyőződtem, hogy a német ítések ítéletei, melyeket mindeddig olvastam, Bulyovszkynéről bár minő kitűnőt, csak valót mondtak. Engem csak az szomorít, hogy a nemzeti színpad, egy oly rendkívüli talentumot, mely universalításra nézve még párjára aligha talál, exilbe küld, s valódi értékét csak akkor fogja fölismerni, ha majd a külföld által ítéletileg reá fog oktroyztatni. ⁷⁷

Hasonlóképpen Zilahy Károly is átutazik egy társával Boroszlóba, hogy véleményt alkosson a vendégszereplésről: „Csakugyan otthon találja magát a breslaui, mint a nemzeti színházban, s

⁷⁶ GYULAI Pál, Koszorú, 1863. okt. 18., 381.

⁷⁷ Nefelejts, 1860. jún. 2. évf., 10. sz.

ámbár a született német, beszédjén egy kis kacsintást vészen észre: nekem úgy tetszik, olyan jól érti az idegen nyelvet, mintha soha magyar szót sem hallott volna. De a fénybogár, mely esti szürkületben meszsze látszik, napvilágon nem egyéb kis barna pontnál s egyedül annak tűnik szemébe, a ki tegnap lángban látta; ez is csak sajnálni tudja.” Beszámolója végére Zilahy mégis visszavonja az utóbbi kijelentést azzal, hogy „Gyulainak, ki úgy szereti ágyúval verebészni, bizony nincs miért haragudni rája.”⁷⁸

3. Intellektuális színésznői imázs

3.1. A hírnév fentartásának lehetőségei

Bulyovszkyné jóval a Németországba való érkezése előtt bebiztosítja, hogy diadalainak híre bejárja a német nyelvterületet, ennek érdekében úgy hazai, mint külföldi lapokban közleményeket helyeztet el.⁷⁹ A német kritikusok és a nagyközönség kezdetektől fogva „intellektuális színésznőként” üdvözli: együtt említi írónői és fordítói tevékenységét. Carl August Dempwolff német író a Bulyovszkynéről szóló fejezetében az említett szerepkörök sikeres összeegyeztetését emeli ki:

Nyughatatlan alkotási vágyának köszönhetően viszonylag rövid idő alatt a legfontosabb szerepek nagy részét hívta életre; e hatalmas aktivitás ellenére a különös asszony mindig talált időt arra, hogy szalonjában kedves háziasszony legyen, illetve francia és német átiratok tömkelegével jelentősen gyarapítsa a magyar irodalmat, s emellett maga is kiadjon mintegy hat kötetnyi saját művet. Hogy mindezeket hogyan tudta összeegyeztetni és előmozdítani, még a bölcs időbeosztását és hatalmas munkaerejét ismerő bizalmasai előtt is rejtély.⁸⁰

⁷⁸ Divatcsarnok, 1859. júl. 12.7. évf., 28. sz.

⁷⁹ PÉCHY 1969, 128.

⁸⁰ „Es belebte sie ein rastloser Drang des Schaffens, der in verhältnismäßig kurzer Zeit eine große Zahl der bedeutendsten Rollen in's Leben rief; trotz dieser enormen Thätigkeit fand die seltsame Frau noch die Zeit, in ihrem Salon die lebenswürdigste Wirthin zu sein und die ungarische Literatur durch eine Masse von Uebersetzungen aus dem Französischen und Deutschen ganz wesentlich zu vermehren, und überdieß selbst noch circa sechs Bände Original Werke herauszugeben. Wie sie's angefangen, das Alles zu thun und zu fördern, ist selbst den intimen Freunden, die ihre weise Zeiteintheilung und enorme Arbeitskraft kennen, ein Räthsel.” DEMPWOLFF, C. A. 1869, 36.

Külföldi tartózkodása során igyekszik mindvégig fenntartani a rá irányuló kíváncsiságot úgy a német nyelvterületen, mint hazájában. Ennek egyik eszköze, hogy egyrészt tudatosan fordíttatja magát, a Wiener Zeitung-ban német nyelven részleteket közöl az útinaplójából, fordít a Wiener Blatternek, illetve írásainak saját fordításait egy Eduard Fischei nevű publicista korrektúrázza.⁸¹ A csodálóról sem feledkezik meg, az ernsdorfi rajongóinak emléklapokat küld, a rá írandó mondatokat kérésére a férje, Bulyovszky Gyula fogalmazza meg.⁸² Sztárszínésznői márkájának része, hogy bizonyos tárgyakat az ő nevével piacosítanak: több német városban divatba jöttek a Bulyovszkyné-napernyők, a magyar rajongói pedig Bulyovszkyné-legyezőket szerezhettek be.⁸³ Emanuel Geibel⁸⁴ költő, Bulyovszkyné egyik legnevesebb hódolója a jó hírneve fenntartása érdekében azt tanácsolja, ne keresse örökösen a dicséretet és az elismerést, és legfőképp, ne árulja el minden alkalommal, milyen fontosnak érzi, hogy írjanak róla. Alakításai ugyanis önmagukért beszélnek, és mindig elegendő lelkes, önkéntes követőt fognak bevonítani. Baráti figyelmeztetésül Geibel azt is hozzáteszi: „Kétélű fegyver Németországban a reklám. Itt-ott szükség lehet ilyesmire, de túl szembetűnő, elkedvetleníti a közönség nagy részét és elveszítheti azt a megbecsülést, amit a pillanatnyi zajjal nyerhet.”⁸⁵

A drezdai Gustav Moritz Heydrich a helyi ármánykodásokat látva ígéretet tesz Bulyovszkynénak, hogy amennyire tőle telik, igyekezni fog elűzni a felhőket, jelentős lapokban hirdeti pártfogoltja tehetségét.⁸⁶ Friedrich Bodenstedt – aki Bulyovszkyné leghűségesebb barátaihoz sorolja magát – levélben arról tájékoztatja, miszerint már gondoskodott arról, hogy Kölnben – ahol a sajtó még nem olyan korrupt, mint a császári és királyi udvarban – más fogadtatásban részesítsék, mint Bécsben. „A Kölnische Zeitung legutóbbi (március 23-i) számában

⁸¹ GRAGGER 1914, 469.

⁸² PÉCHY 1969, 248.

⁸³ Bolond Miska, 1860. június 24. 1. évf. 4. szám. 15.

⁸⁴ Geibel követte Bulyovszkynét Münchenből Kölnbe, ahol néhány napig élvezte a szerelmi boldogságot, majd vágyakozó leveleket és verseket írt neki. Bulyovszky Lilla személyében özvegyi bánatára balzsamot és múzsát talált, aki új frissességet adott költői munkásságának. A "Sophonisbe" öt felvonásos tragédiája ebből a kapcsolatból ihletődött. Levelezésük mindössze öt hónap múlva abba maradt, feltehetőleg azért, mert a művésznő részről ritkábban érkezett válasz. (GRAGGER 1914, 473.)

⁸⁵ „Die Reklame ist in Deutschland eine zweischneidige Waffe. Etwas derart mag hier und da nötig sein, aber wo sie bemerkbar hervortritt, verstimmt sie jedesmal den besten Teil des Publikums und läßt ihren Gegenstand an nachhaltiger Hochachtung verlieren, was er vielleicht an augenblicklichem Lärm gewinnt.” (PÉCHY 1969, 193.)

⁸⁶ PÉCHY 1969, 163.

máris van egy cikk, amely az Ön müncheni diadalaira való tekintettel ujjongva hirdeti a közelgő érkezését.”⁸⁷

Emanuel Geibel Hamburgban sokat beszél Bulyovszkynéről és a müncheni sikereiről azokban a társasági körökben, ahol érdeklődéssel követik a színházi viszonyokat, és akiknek a meglátásai befolyással lehetnek.⁸⁸ Geibel leveléből az is kiderül, hogy számos írását elküldi – a versgyűjteményeit, Paul Heyse-vel együtt kidolgozott daloskönyvét, kettős megítélésben részesült vígjátékát – melyekre minden bizonnyal műértői visszajelzést vár barátnőjétől, ugyanígy a magyar drámaíró Karl Hugo⁸⁹ (szül. Bernstein Hugó Károly), akit Vahot Imre tudósít a tehetséges színésznő diadalairól, elküldi német nyelven a *Bankár és báró* című nagysikerű darabját, mely *Des Hauses Ehre (A ház becsülete)* címmel jelent meg. Mindezek a szakmai kapcsolatokban megmutatkozó irodalmi vonatkozások tehát Bulyovszyné intellektuális színésznői és nőírói pozícióját legitimálják. A korban szokványos gyakorlatnak számít a nagy elismerésnek örvendő színészek esetében, hogy a szerepet személyhez igazítva írják meg a drámaírók; ezt példázza Gotschall *Katharina Howard* című darabja is, melyben a szerző ragaszkodott, hogy csakis Bulyovszkyné játssza a címszerepet.

Theodor Mundt 1859 március 27-i Berlinben keltezett levele rálátást ad a sajtó önkényes működésére: a gothai vendégszínházról írt kritikáját a *Nationalzeitung* szinte teljes egészében leköszölte, a berlini *Vossische Zeitung* viszont megcsonkította a cikket, a legjobb részeket kihúzta, a jelentékteleneket meghagyta, sőt néhány ostobaságot is hozzáírt.⁹⁰ Ugyanez a stratégia látszik megvalósulni esetenként magyar oldalról, a sajtó torzít, ferdíti a külföld híreit, kihagy belőlük.⁹¹ Bulyovszkyné a német elismerés mellett különösen vágyik a magyar közönség és a kritika megbecsülésére, nem hagyja, hogy elfeledjék. Egyrészt folyamatosan tájékoztatja a férjét, ő pedig a tudósítások, illetve a Szerkesztői levelezések rovatban Lillának címzett üzenetek révén a hazai közönséget a távollévő feleség újabb és újabb fellépési helyszíneiről, fogadtatásáról, sikereiről. A róla szóló híreknek a tartamát, azaz hogy mi kerüljön át a német kritikákból, sok esetben maga a

⁸⁷ Ich habe schon dafür gesorgt, daß Sie in Köln – wo die Presse noch nicht so korrumpiert ist als in der k. k. Phäakenstadt – eine andere Aufnahme finden werden als in Wien. In der neuesten Nummer der Kölnischen Ztg. steht bereits ein Artikel (dat. Köln 23. März), der mit Hinblick auf Ihre Münchener Triumphe, Ihre bevorstehende Ankunft jubelnd verkündet.

⁸⁸ OSZK LT. GEIBEL, Emanuel levele Bulyovszky Lillához, 6.

⁸⁹ Karl Hugo a művészi munkássága iránti elismerés mellett sorstársként, szegény száműzött és alantas intrikák áldozataként is szimpatizál Bulyovszkynével.

⁹⁰ GRAGGER 1914, 738.

⁹¹ PÉCHY 1969, 169.

színésznő határozza meg.⁹² Másrészt Bulyovszkyné íróként is igyekszik pótolni a hiányát a távozását követően, vagyis 1859-ben a férje által alapított és szerkesztett *Nefelejts* címet viselő szépirodalmi-, társaséleti-, művészeti- és divatlapban. *Ujabb uti napló* címmel közli utazási élményeit, illetve ugyanitt jelenik meg folytatásokban a *Lucy* című elbeszélése is.⁹³ A színésszel, színpadközei emberrel való házasságkötés bevett gyakorlat volt a korabeli színésznők érvényesülésében,⁹⁴ e tekintetben tehát előnyös házasságot jelent a Bulyovszky Gyulával kötött, hiszen az ő színikritikai munkássága, nexusa, hírlapírói státusszal járó befolyása, valamint a sajátos módon kialakult távházasságban férjként nyújtott támasza a színésznő karrierjének alakulása tekintetében kiemelkedően fontos szerepet kap.

Bulyovszkyné az önérvényesítés és a függetlenség egy sajátos útját fedezi fel: nőírói működése keretezi színi apályáját, egyszersmind intellektuálisabbnak tünteti fel. Még férfi színészek sem igazán járnak be hozzá hasonló karriert a korban, magyar párhuzamok felől nézve leginkább Egressy (Galambos) Gábor (1808-1866) pályája érdemes említésre. Az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) első nemzedékének vezető prózai színésze 1838 és 1863 között szabadságait rendszerint vidéki vendégszereplésekkel töltötte. A turnék egyrészt önreklámként szolgáltak, másrészt az azokból befolyó többletkeresletből tartotta el az ötfős családját, akikre szakmai kérdésekben is számíthatott.⁹⁵ Egressy Bulyovszkynéhez hasonlóan ötvözi a színészetet az írói, dramaturgi, drámafordítói működéssel, valamint szakmai vitákat folytat többek között Bajza Józseffel és Gyulai Pállal, szerkeszti és kiadja a *Magyar Színházi Lapot* (1860).⁹⁶ Külföldi színpadokon is bemutatkozik: 1837-ben Bécsben tanulmányutat tesz, később, mindössze egy év és két hónap alatt bejárja Münchent, Badent, Karlsruhe-t, Stuttgartot, Strassburgot és Párizst.⁹⁷ Párizsból hazatérve színésziskolát alapít és nagy ambícióval neveli a jövő művészeit. 1855. júniusában Bulyovszkynével együtt lép fel az *Ármány és szerelemben*, Schiller öt felvonásos szomorú játékában.⁹⁸

A monográfiaíró Péchy Blanka (1894–1988) életpályája sok tekintetben hasonlóságot mutat hősnőjével, Bulyovszkynével. Mindketten kipróbálják magukat a német színházi világban: Péchy

⁹² Uo. 291.

⁹³ *Nefelejts*, 1869. júl. 4. 11. évf., 27. sz. 313–320.

⁹⁴ Kiss 2017, 8.

⁹⁵ Fónagy 2020.

⁹⁶ *Magyar színházművészeti lexikon*.

⁹⁷ *Magyar Nők Lapja*, 1939. aug. 10. 1. évf. 23. szám

⁹⁸ Schöpflin 1929, 68.

1928–1934 között a bécsi Max Reinhardt társulat tagja, őt inkább a kényszer, Bulyovszkynét pedig becsvágya vezérli külföldre, de céltudatosság és a kitartás mindkét színésznőben megmutatkozó erény. Továbbá mindkét művésznő kiveszi a részét a társadalmi szerepvállalásában, alapítványok létesítésében: Péchy 1963-ban megalapítja a Kazinczy-díjat azon színészek, énekesek, a média szereplői, illetve pedagógusok és diákok számára, akik példamutatóan hozzájárulnak a magyar nyelv ápolásának ügyéhez,⁹⁹ Bulyovszkyné a Kisfaludy-társaságnak és a Petőfi-társaságnak nagy alapítványokat tett költői pályázatokra, árvaházak létesítésére fordítja a külföldi karrierjéből befolyt tekintélyes vagyonának egy részét.¹⁰⁰ Továbbá mindketten intellektuális színésznői imázst alakítanak ki, a színjátszáson kívül az írott nyelvi kifejezésmódban is megtalálják az önkifejezés lehetőségét. A transznacionális karriert befutó intellektuális arcélű sztárszínésznők közé sorolható a nagyhírű Sarah Bernhardt (1844–1923), aki 1879-ben kezdi meg világkörüli turnéját, a saját társulatával fellép Londonban, majd Belgiumba, Dániába és Amerikába is eljut, Budapesten is több alkalommal megfordul a Magyar Színházban.¹⁰¹ Nőíróként is ismertté válik, 1907-ben *Kettős életem* (*Ma Double Vie*) címmel kiadja memoárját, emellett novellákat is ír.¹⁰²

4. Sikerek és kudarcok hullámvölgyeiben

4. 1. Bulyovszkyné színházi szerepkörei

A pesti Nemzeti Színházban játszott Abigail, Müller Adele (Albini *Veszedelmes nagynéne*, Denise, Jane Eyre (Charlotte Brontë: *A lowoodi árva*), Gauthier Margit (ifj. Alexandre Dumas: *A kaméliás hölgy*), Júlia (Shakespeare: *Rómeó és Júlia*), Lujza (*Ármány és szerelem*) szerepei mellett jelentősen kibővül Bulyovszkyné német színházi repertoálja. A már jól bejáratott Júlia, Gauthier Margit nagy sikerű szerepei mellett a következő szerepekben lép fel a német színpadokon: Lecouvreux Adrienne (Scribe–Legouvé), Stuart Mária (Schiller), Klärchen (Goethe: *Egmont*), Sappho (Grillparzer), Johanna Gray (Anschütz), Katharina (Shakespeare: *A makrancos hölgy*), Gabriele (Dumas: *Fraulein von Belle-Isle*), Orsina (Lessing: *Emilia Galotti*), Judit (*Uriel Acosta*), Lady Milford (*Ármány és szerelem*), Griseldis (Friedrich Halm), Deborah (Mosenthal), Fanny

⁹⁹ MOLNÁR 1974, 13.

¹⁰⁰ Magyar Polgár, 1903. május 25. 26. évf. 116. szám. 7.

¹⁰¹ Vasárnapi Ujság, 1899. 46 évf. 42. szám. 710.

¹⁰² Az Ujság, 1907. október 24. 5. évf. 252. szám. 15.

(Friedrich Kaiser: *Localsängerin und Postillon*), Mirandolina (Goldoni), Messalina (Wilbrandt: *Arria és Messalina*), Langeais hercegnő (Max von Wangenheim: *Freund Grandet*), Katharina Howard (Gotschall). Egy bajor hírlapíró meglátása szerint a német művészet nagy hálával tartozik Bulyovszkynénak, amiért a színjátszásba újra felszínre hozta a mintegy harminc éve feledésbe merült tragédiát.¹⁰³

Bulyovszkyné nemcsak tragikaként válik ismertté, hanem vígjátékban is megállja a helyét, eljátsza a *Vicomte Letorières* (Jean-François-Alfred Bayard és Philippe-François Dumanoir), Donna Diana (Augustin Moreto), Autreval grófnő (Heinrich Laube *Damenkrieg*) szerepeket, kisebb német vígjátékokban – miként az *Er ist nicht eifersüchtig* és *Das letzte Mittel* – is szerepel. Ez utóbbi alakításait kevésbé értékeli, ugyanakkor egy kritikus úgy véli, a legnagyobb sikereket hozhatná a színésznő számára a modern vígjáték, azonban ez a műfaj a müncheni udvari színházban jóformán lehetetlen.

A német nyelvű színjátszásra készülve kezdetben Júliát, Stuart Máriát, Klarchent, Sapphót tanulja be, olyan szerepekben akar bemutatkozni a német nagyközönség előtt, amelyeket nem az intendáns, hanem maga választ, köztük olyanokat, amelyeket már magyarul is játszott.¹⁰⁴

4.2. Egy transznacionális sikerszerep: Stuart Mária

Stuart Mária úgy német, mint magyar megítélés felől nézve az egyik vitathatatlanul legkitűnőbbnek tartott alakítása. Ebben a szerepben azonban Bulyovszkyné a Nemzeti Színpadon nem léphetett fel,¹⁰⁵ ugyanis Jókainé nem volt hajlandó mellette Erzsébetet alakítani. 1859. március 22-én debütál Stuárt Máriaként a gothai színpadon és pályafutásának végéig a repertoáljának a része marad, rendszerint II. Lajos király óhajára alakítja a skót királynőt, valamint vendégszerepléseibe is előszeretettel beválogatja. A müncheni beszámolóból kiderül, hogy az előadás hossza négy óra volt, a nézőtér zsúfolásig megtelt, kiáltásokkal és tapsal üdvözölték a színésznő megjelenését.¹⁰⁶ Az egész színház olyan csendben volt, hogy szinte minden lélegzetvételt hallani lehetett, csak az első szünetben felharsanó tapsban próbált levegőhöz jutni a

¹⁰³ OSZK Kt Analekta 804. Meininger Tageblatt 1861 dec. 7. 192 sz.

¹⁰⁴ PÉCHY 1969, 140.

¹⁰⁵ Nefelejts, 1859. jún. 12

¹⁰⁶ Neues Fremden-Blatt, 1865. dec. 13.

közönség. Minden egyes jelenet végén gyakori visszatapsban részesült a vendégművész.¹⁰⁷ A 19. század színházkultúrájára koránt sem érvényes az a fajta színházi csönd, amit később a modern színházlátogatás etikett megkíván, hanem még az előadások közbeni zajos társalgás, jövés-menés jellemzi. E tekintetben tehát Bulyovszkyné előadasmódja valóban kivételesnek mondható, képes a közönség nagyfokú figyelmét bevonni és fentartani.

Az *Alterburger Zeitung* 1861 november 27-i cikkjében kimeli, hogy a tehetséges színésznő inkább a történelmi, mint a schiller-i Stuárt Máriát jelenítette meg.¹⁰⁸ Mozgása, arckifejezése a lelki folyamatok legpontosabb tükre, az egész játékmenet egyszerű és trükköktől mentes.¹⁰⁹ Más kritikusok a szerepfelfogásában és alakításában „valami pikánsan erotikus, a német színésznők hagyományos típusától eltérő” vonást érzékelnek, mely azzal magyarázható, hogy Bulyovszkyné „élesen jellemez és árnyal, és soha nem esik át puszta deklamáló hangnembe.”¹¹⁰ Egy hazai tárcaíró cinikusan jegyzi meg a szerepalakítás kapcsán, hogy Bulyovszkyné nem képes betölteni azt a hézagot, melyet Jókainé maga után hagyott, ugyanis érzelemskálája véges, „a legmagasabb hangja körülbelül Stuart Mária lehet.”¹¹¹ Az 1861-es müncheni fellépése kapcsán a helyi színi kritikusok meglátása szerint olyan tökéletes és jól kidolgozott szerepalakítást nyújtott, hogy a kritikának át kellett adnia a helyét a lelkesedésnek. Nagy transznacionális színésznőkkel állítják párhuzamba, ennek keretei között említik:

„El kell ismernünk, hogy Bulyovszkyné ebben a szerepben Rachelt és Ristorit is felülmúlja, sőt még Niemann-Seebach asszonyt és Bayer-Bürck asszonyt is messze túlszárnyalja. Aligha lesz valaha is tisztább megértése ennek a szerepnek, amelynek Bulyovszkyné igazi mestere; itt a természet és a művészet, a szépség, a nemesség, a szenvedély és a nagyság utánozhatatlan költői varázslattal átítatott összjátéka teljesen felülírja az akcentus minden halvány árnyalatát és már nem is Bulyovszkynét látjuk, hanem magát a skót királynőt, az elcsendesülő viharok és gyötrelmes szenvedések

¹⁰⁷ „Das ganze Haus war so still laschend, das man fast jedem Atemzug hörte, doch im schallendem Applaus versuchte, bei der ersten pause, das Gefühl des Publikums sich Luft zu machen. Jeder Abgang, jeder Aktschluss brachte der Gastin oftmaligen Hervorruf.” *Analekta* 804.

¹⁰⁸ OSZK *Analekta* 811., Bulyovszky Lilláról szóló német újságok, 6.

¹⁰⁹ *Didaskalia oder Blätter für Geist, Gemüth und Publizität*, 1860. ápr. 20.

¹¹⁰ OSZK *Analekta* 811., 15.

¹¹¹ d., *Pesti Napló*, esti kiadás, 1869. máj. 15. 20. évf. 109. sz., 2.

minden szakaszán átlényegült fenségig, amelynek bukását megtisztult kebelvel siratjuk.”¹¹²

Az ötvenes években olyan nagy nemzetközi vándorszínészek fordulnak meg a pesti Nemzeti Színházban, mint Rachel, Ristori Adelaide, vagy Ira Aldridge néger színész, tehát Bulyovszkynének az említett sztárszínésznők játékát személyesen is volt szerencséje megtekinteni. A francia tragika, Rachel több estén keresztül leghíresebb szerepeiben mutatkozott be a magyar színpadon, ezek a fellépések ösztönzően hatottak Bulyovszky Lillára, elültették a külföldi fellépés, illetve a párizsi színészet megismerésének a gondolatát.

A berlini Allgemeine Zeitung eképpen méltatja a Stuart Mária alakítását: „Úgy tetszik nekünk, mintha rámból lépne ki valamely egykorú képíró által elővarázsolva. Nemes, szenvedő arc, fájdalom sújtott, de meg nem hajolt termet, egészen akkori jelmezben.”¹¹³ Egy 1860-béli drezdai lapból idéz a *Nővilág*, miszerint Bulyovszkyné addig csak mint debutánsnő lépett fel, mert a szerepeket előbb meg kellett teremtenie maga számára. A németek Bulyovszkyné művészi törekvéseit a nemzet nagy színésznőjének, Beyer-Bürk asszonynak a nyomdokaiba való lépéseként értelmezik, egyenesen merészségnek, tapintatlanságnak tartják az ő szerepeit átvenni akarni, bukást jósolnak számára: „Oly Stuart Máriát, mint Beyer-Bürkné, ő nem bir teremteni. Bulyovszkynében hiányzik a hús és vér. Fellépése előtt ki kellene egy palack pezsgőt innia, hogy meleg legyen s másokat is melegítsen.” „Amily kedves Bulyovszkyné a színházon kívül, épp oly kevés hatást idéz elő a jelenetekben, s ez egyedül csak toilletteje ízléstelenségében rejlik. Ő roszul festi magát, szemei körül igen sok vörös színt rak fel, miáltal arczsontjai előrenyomulnak, s igen soványnak látszik.”¹¹⁴ A megjelenését illető kritika kapcsán megjegyzendő, a korszakban bevett előadói szokásnak számított az erőteljesebb smink használata, ami a csekély színpadi megvilágítással hozható összefüggésbe.

¹¹² „Wir müssen gestehen, daß Fr. v. Bulyovszky in dieser Rolle der Rachel und der Ristori überlegen ist und auch Fr. Niemann-Seebach und Fr. Bayer-Bürck weit übertrifft. Es wird sich kaum je ein reineres Verständniß dieser Rolle mit einer hinreißenderen Gewalt der Darstellung vereinigen können, hier ist Fr. v. Bulyovszky vollendete Meisterin; hier hebt das von einem unnachahmlichen poetischen Zauber erfüllte Zusammenspiel von Natur und Kunst, Schönheit, Adel, Leidenschaft und Größe jeden leisen Anklang von Manier und Akzent völlig auf, und wir sehen nicht mehr Fr. v. Bulyovszky, die schottische Königin selbst ist es, das irdische, weltlich verlangende Weib, durch alle Stadien beseligender Stürme und erschütternder Leiden hindurch, bis zur verklärten Majestät, deren Untergang wir mit gereinigter Brust bejammern.” Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik. 1861. márc. 17., 173.

¹¹³ Koszorú, 1863. okt. 18, 380.

¹¹⁴ M. S., *Nővilág*, 4. évf. 41. szám, 1860. okt. 7.

A bécsi kritika a burgszínházi kudarcot azzal magyarázza, hogy Bulyovszkyné ezúttal túl magasra tette a mércét: „eljött a pillanat, hogy a legmagasabb koszorúhoz emelje a kezét, amely azonban túl magasan függött, így hagynia kellett, hogy a karjai reménytelenül lecsüggedjenek.”¹¹⁵ Szólamaiban minden lendület és belső izgalom nélkül beszélt, az ábrázolás sablonszerűre sikerült. Miután legördült a függöny a Stuart Máriát követően, olyan gyenge volt a taps, hogy már akkor alábbhagyott, miközben Bulyovszkyné sietett le a színpadról, míg végül minden elcsendesült.¹¹⁶

Geibel azzal a szakmai tanáccsal látja el barátnőjét, hogy maradjon hű önmagához és a zsenialitásához, és lehetőleg csak nagy és méltóságteljes szerepekben jelenjen meg a színpadon.¹¹⁷ „Önnek fennkölt stílusra van szüksége, költészetre van szüksége, hogy megmutathassa önmagát. Az alacsonyabb szférában mások vetekedhetnek Önnel, fel is ülmúlhatják; a nagy költészet csúcsein mindig el fogja nyerni a koszorút.”¹¹⁸ „Bátorság, és újra bátorság, és harmadszor is bátorság. Az erő Magában lakozik. Csak néha szükség van egy kis türelemre. Ez bizony gyakran nehéz az olyan művész teremtetéseknél, akikben a vér úgy forr, akár a Tokaji bor.”¹¹⁹ Gyöngéd és féltő, de legfőképpen bátorító, támogató szavakkal áll Bulyovszkyné mellé egy erősen maszkulin kör. Művészetének kiemelt csodálója volt a meiningeni herceg és hercegnő, György herceg nagy szakértelemmel készített a magyar színésznő részére jelmezterveket a különböző klasszikus szerepekről.¹²⁰

Helyenként a német forrásokban egyenesen magyar Rachel-ként („ungarische Rachel”) említik Bulyovszkynét,¹²¹ azonban a Fővárosi Lapok egy cikkben helyesbít, miszerint a kifejezés

¹¹⁵ Das Vaterland 1861. márc. 21., 1.

¹¹⁶ „Nachdem Abgang der Maria war der Beifall ein so geringer, daß, als sich Fr. v. Bulyovszky beeilte herauszutreten, der Applaus schon verstummt war; nach dem Attschluß blieb Alles stille.” (Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik, 1861. márc. 31., 201.)

¹¹⁷ Utalás lehet egyben olyan nem hivatásos szerzőktől származó darabok elkerülésére is, mint amilyen báró Wangenheimé, melyet mindkét herceg ócsárolt és Bulyovszky Lilla nemkülönben.

¹¹⁸ „Nur bleiben Sie sich selbst und Ihrem Genius getreu! Treten Sie nur, oder doch vorzugsweise nur in großen und würdigen Rollen auf. [...] Sie bedürfen des hohen Stiles, bedürfen der Poesie, um ganz zu zeigen, was Sie sind. In der niederen Sphäre können andere mit Ihnen rivalisieren, ja Sie überbieten; auf den Gipfeln der großen Dichtung werden Sie immer den Kranz erringen.” Gragger 1914, 482.

¹¹⁹ „Haben Sie nur Mut, und noch einmal Mut und zum dritten Male Mut. Die Kraft wohnt in Ihnen. Aus Mut und Kraft aber wird zuletzt immer der Sieg. Nur muß man freilich bisweilen etwas Geduld haben. Und die ist denn allerdings oft schwer für Künstlernaturen, deren Blut heiß fließt wie Tokayer.” (OSZK LT. GEIBEL, Emanuel levele Bulyovszky Lillához, 5.)

¹²⁰ I. OSZK Analekta 1931. György meiningeni herceg jelmeztvázlata Bulyovszky Lilla számára. (Adelheid a „Götz”-ben.)

¹²¹ „Die Ungarische Rachel” in Deutschland, Europa. Chronik der gebildeten Welt, 1859. júl. 30., 1129.

hazai körökben egyáltalán nem volt használatban.¹²² Rudolf von Gottschall, aki a német színpad nagy nyereségéneként üdvözli Bulyovszkynét, rámutat ennek az elnevezésnek a helytelenségére: noha ugyanolyan jelentős tehetség, mint Rachel, Bulyovszkyné művészi egyéniségének lényege a bájban és kecsességben rejlik, nem pedig a démonikus vadságban.¹²³

Egy rózsaszín szalagra nyomtatott, Bulyovszkynéhez szóló búcsúvers kifejezően összegzi mindazt, amit a magyar színésznőről gondolnak német környezetben. A költemény 1861. március 13-i datálása alapján minden bizonnyal a drezdai színháztól vett búcsúja alkalmából készült a megbecsült színésznő tiszteletére, ezt szintén alátámasztja egy beszámoló, ami arról ad tudósítást, hogy a búcsúelőadás végén általános – a búcsúvers kezdő sorával egybecsengő – fölkiáltásokat lehetett hallani: „Maradjon itt!”¹²⁴

„*O bleib' bei uns!*”
Von *diesem* Wunsch durchdrungen!
Wird wehmutsvoll
Der Abschiedsgruß, gesungen
Denn ungewiss
Ist *dieser* Trost zu nennen,
Doch können wir
Dir freudevol bekennen:
„Der *deutschen* Kunst
Mit edler Treu' und Wahrheit,
Wand'st Du Dich zu
In der Begeisterung Klarheit!”
Die „Rachel” war
Vielleicht Dir ebenbürtig,
Doch kalt und fremd,

¹²² Fővárosi Lapok, 1869. jún. 22., 562.

Jókainé Laborfalvy Rózát is említik magyar Rachel-ként, l. Pesti Napló, 50. évf. 284. sz., 1899. okt. 13. 13.

¹²³ „[...] sie sei – schrieb er – e ein ebenso bedeutendes Talent, je doch Liebreiz und Grazie, nicht dämonische Wildheit sei die Seele ihrer Kunst, und er verwarf den ihr gegebenen Namen der «ungarischen Rachel».” GRAGGER 1914, 470–471.

¹²⁴ Hölgyfutár, 1861. szeptember 12. 12. évf. 110. sz. 879.

Aus Fremden Land gebürtig!
„Ristori” ist
„Geistvoll und gross” zu lesen;
Doch „*Deutsche*” ist
Sie *nie* für uns gewesen!
Stammst Du auch nicht
Aus *reiner* deutscher Zone,
Die *Kunst* reicht Dir
Die deutsche *Ehren-Krone!*¹²⁵

Az ismeretlensége okán teljes egészében idézett alkalmi vers értelmében a németek nagy hírű transznacionális színésznők¹²⁶ soraiba emelik ("Rachel" volt talán egyenrangú veled/ De hideg és idegen. Idegen földről! / "Ristori" "szellemes és nagyszerű"/ Mégsem éreztük soha németnek!), s bár tudatában vannak Bulyovszkyné jövevény voltával, mégis a magukénak is érzik a rövid idő alatt szívükhöz nőtt művésznőt, aki – a mint azt az utolsó verssorok kiemelik – kiérdemelte a német művészet koronáját.

Következtetések

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla sikerének egy jelentős része mindeddig csaknem láthatatlan volt, holott a karrierjének fénykorát, művészetének kiteljesedését német környezetben érte el. Intellektuális színésznői imázsát egyrészt tudatos szerepválogatással, nőírói gyakorlatával, a drezdai és müncheni írókkal, költőkkel, színi kritikusokkal való kapcsolattartása révén teremti meg, valamint ezt később, a hazatérését és színpadról való visszavonulását követő időszakban mecénási tevékenységgel, a jótékonykodással mint önmárkázási formával kapcsolja össze.

¹²⁵ OSZK Analekta 817., Bulyovszky Lillához intézett búcsúvers, rózsaszín selyemre nyomtatva

¹²⁶ Bulyovszkyné kortársai között olyan más nemzetközi színésznői karrierrek kínálkoznak, mint Janauschké Fannyé (1829–1904), aki hosszú ideig a frankfurti színház drámai hősnője volt, 1867. szeptemberében öt színészből és négy színésznőből álló társulatával Brémából Amerikába, meghódította a new-yorki közönséget. (Magyar Nemzet, 1901. ápr. 4. 20. évf., 92. sz. 6.) Münchenben a bajor király kérésére együtt lépnek fel Schiller *Stuart Mária*jában, Bulyovszkyné a címszerepben, Janauschké pedig Erzsébet szerepében. A szintén íróként is tevékenykedő Bognár Vilma ugyancsak német karriert befutó énekesművész. Bulyovszkyné tehát nem magányos figura, mások is kipróbálják a színpadok közti átjárást.

Az intellektuális színésznői szerepkör Bulyovszkyné személyes márkája, ez az új szellemi márka értelmiségi védjegyeként értelmezhető. A kutatás során az látszik körvonalazódni, hogy létezik egy őt legitimáló művészi kör, amelyről nem ad tudósítást a korabeli magyar sajtó. Míg nőíróként saját hazájában aligha emlegették, a német költők, dármaírók köre – köztük Friedrich von Bodenstedt, Paul Heyse, Adolf Friedrich von Schack, Emanuel Geibel – a tisztelet minden jelével körülvette Bulyovszky Lillát, biztató szavaik, szakmai tanácsaik, vagy éppen a saját alkotásaikra kért véleményekkel nemcsak színésznőként, hanem nőíróként, tehát irodalomértelmezői kompetenciákkal rendelkező színésznőként is elismerik. Kutatásom azt követette végig, hogy miként vált a siker garanciájává Bulyovszkyné esetében az intellektuális, művelt nőíró-színésznőként való márkázása, valamint hogyan erősítette meg ezt azzal, hogy szerteágazó kapcsolati hálót épített ki ismert német színészekkel és művészi körökkel. Az intellektuális imázs lehetőség arra, hogy önálló, társadalmilag megbecsült egzisztenciát teremtsen maga számára.

Transznacionális típusú karriert épít ki Bulyovszkyné, nagyvilágban járatos, emancipált határozott nő, aki egyedül utazik és világot lát, ugyanakkor amit megálmodott magának már létező és érvényes művészi gyakorlat, ugyanis ez az a korszak, amikor a színészek elkezdnek utazni, európai vagy világkörűli turnékat bevállalni. Hírneve csakhamar túlnövi Magyarországot, belehelyezik őt a több nyelvet beszélő nagy nemzetközi minták sorába, ilyenképpen márkázzák, illetve ő maga is már eleve így gondolkodik magáról. Elmondható, hogy párhuzamok hiányával szembesülhetünk, ha magyar kortársai közül hasonló intellektuális típusú tansznacionális pályáivra próbálunk felhozni példákat, netán követőit keressük a későbbi időkből. Magyar színésznő talán máig sem tett szert olyan hírnevre külföldön, mint Bulyovszkyné.

Megcáfolódni látszik tehát Gyulai Pál azon jóslata, hogy a magyar színésznő a nagy német művésznők mögött a legjobb esetben is csak harmad-negyed rangban foglalhat helyet. Pályáivé atipikus, hiszen komoly nemzetközi sikereket ért el egy adott időszakban, és sikerrel cáfolta a kortárs magyar, kirekesztően normatív színházi gondolkodás egyetlen lehetőségeként felmutatott modelljét, azaz a kizárólag magyar nyelven játszás alternatíváját.¹²⁷

Diverzifikálódik a külföldi repertoárja az ötvenes évekbelihez képest; a művészi köztudatba tragikaként bevonuló színésznő vígjátékokban is helytáll. Sztárszínésznői autonómiája és státusa lehetővé teszi, hogy maga jelölhesse ki a vendégszereplések során játszandó szerepeit. „Noha nincs

¹²⁷ BARTHA 2018, 81.

egyértelműen célra vezető színésznői siker-recept a 19. században, ennek legfontosabb összetevőjéhez tartozik a jó kapcsolatok teremtése intézményen belül és kívül, jó publicitás szervezése, a színésznői név állandó nyilvánosság előtt való futtatása.”¹²⁸ Ennek egyik legfontosabb eszköze Bulyovszkyné esetében egy szerteágazó helyi kapcsolati háló létrehozása, melyet úgy valósít meg, hogy egész életén keresztül felhasználja a kapott szerencsekívánatokat, részvétnyilvánításokat, üdvözlő verseket és emléksorokat új összeköttetések létesítésére és a meglévő kapcsolatainak fenntartására, illetve a fellépései kapcsán keringő hírek tudatos befolyásolására.¹²⁹

Az esetenként méltatlan hazai bánásmód, valamint a külföldi felmagasztalás és a jelentős anyagi siker dacára kiteljesedésének és az európai hírnév dicsőségének tetőpontján, mintegy tizenöt év távollét után Bulyovszkyné hazatelepül. Hazatértekor nem akarja a transznacionális díva szerepét akarja eljátszani és megőrizni. A német nyelvű színjátszás Európa-szerte elismert sztárja 1878-ban, három évvel a német színpadról való hazatértét követően, ráadásul igen fiatalon, csupán negyvenöt évesen vonul vissza színpadról végérvényesen, ennek oka pedig elsősorban a kirekesztő, magyar hazafiságot beszélő diskurzustól vezethető vissza. A magyar közönség ugyan ünnepelte a színésznőt a visszatértekor, a sajtó nem akarta megbocsátani külföldi karrierjét,¹³⁰ intellektuális előadasmódját pedig egyes hazai kritikusok hidegnek találták.¹³¹ A külföldről érkező sztárszínészek vendéglőadásait a magyarok csodáljattal fogadják, mindamellett látható módon kettős mércét alkalmaznak Bulyovszkynével szemben: a nemzeti színész szerepe, az elvárt honleányi szerepmintázat nem engedi meg a színpadok közti átjárást.

Irodalomjegyzék

¹²⁸ BARTHA 2019, 66.

¹²⁹ PÉCHY 1969, 161.

¹³⁰ NYÁRY 2014, 136.

¹³¹ NYÁRY 2014,

BARTHA Katalin Ágnes, „Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a magyar színházi diskurzus”, Erdélyi Múzeum, Kolozsvár, 2018. 69–81.

BARTHA Katalin Ágnes, *A „szemtelen párisi grisette”, „frivol, léha dolgok” és az erényes nőkép között (Színésznői imázs és a színházi szerepkör viszonyáról a 19. században)*. In: Magyar Tudomány Napja, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2019.

BARTHA Katalin Ágnes Lilla von Bulyovszky und der ungarische Theaterdiskurs. Ford. Tar Gabriella Nóra, In: Christian Neuhuber, Gabriella-Nóra Tar, Paul S. Ulrich hg.: *Das deutschsprachige Theater im Kontext europäischer Kulturgeschichte. Traditionen Wechselbeziehungen-Perspektive*. Lit Verlag, Berlin, 2022, 141–157.

BULYOVSZKY Lilla, Morgen-Post 1860. júl. 18.

BULYOVSZKY Lilla: *Norvégiából. Uti emlékek*. Pest 1866.

BULYOVSZKY Lilla, Mutatvány *Bulyovszky Lilla Utazás Norvégiában cím alatt két kötetben megjelenendő munkájából*, Pesti Napló, 1865. júl. 8.; Pesti Napló, 1865. júl. 9.; Pesti Napló, 1865. júl. 11.; Csónak-utazás a tengeren. Bulyovszky Lilla „Norvégiából” című könyvéből. Nefelejts, 1866. márc. 11. 8. évf. 10. sz., 113–114.

DEMPWOLFF, C. A., *Wie Lila von Bulyovszky eine deutsche Schauspielerin wurde* = Vor und hinter den Coulissen. Skizzen und Erinnerungen. Bartleben's Verlag. 1869. 23–44.

GRAGGER, Robert, Lilla von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis. *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 3. (1914) 468–485.

GRAGGER, Robert, Kleine Beiträge zur deutschen Literatur. Lilla von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis. *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 3. (1914) 727–739.

GYULAI Pál, Koszorú, 1863. június 21. 597.

GYULAI Pál, Koszorú, 1863. október 18. 381.

MOLNÁR Gál Péter, Péchy Blanka köszöntése. *Élet és Irodalom*, 1974. szeptember 21.

NYÁRY Krisztián: „Ambíciója terhünkre volt, mert az nekünk mindig nagyon terhünkre van” - Bulyovszky Lilla, az első magyar színpadi világsztár. = *Uő. Igazi hősök*. Corvina Kiadó Kft., Budapest, 2014.

PÉCHY Blanka: *Hűséges hűtlenek*, Magvető, Bp., 1969.

SCHEVE, Gustav, Lilla von Bulyovszky = *Phrenologische Frauenbilder: Dresdens Schriftstellerinnen der Gegenwart*. Drezda, H. Schöpff Kiadó, 1865.

Schöpflin Aladár (szerk.), *Magyar Színművészeti Lexikon*.

SZATMÁRI Mór: A Kaméliás Hölgy első pesti előadása 1855-ben. Pesti Hírlap Vasárnapja, 1930. május 11. 52. évf. 19. sz. 38–39.

SZÉKELY György (szerk.) · Alpár Ágnes (szerk.) · Török Margit (szerk.), *Magyar színházművészeti lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/index.html>

ZILAHY Károly, Gräfenbergi levelek 1859. jún. 30., Divatcsarnok, 1859. júl. 12. 7. évf., 28. sz.

Fónagy Zoltán, „Édesse, küldd el nekem ide gyorskocsin Clavigot és Othellót” – Egy 19. századi színész "családi vállalkozása". 2020. február 29. (utoljára megtekintve 2023 május 28.)

https://mindennapoktortene.blog.hu/2020/02/29/_edesse_kuldd_el_nekem_ide_gyorskocsin_clavigot_es_othellot_egy_19_szazadi_szinesz_csaladi_vallalkoz

Hivatkozott periodika-számok

Az Ujság, 1907. október 24. 5. évf. 252. szám.

Bolond Miska, 1860. június 24. 1. évf. 4. szám.

Budapesti Hírlap, 1909. december 25. 9. évf. 305. szám

Budapesti Közlöny, 1871. február 10.

Chronik der gebildeten Welt, 1859. július 30.

Das Vaterland, 1861. március 21.

Didaskalia oder Blätter für Geist, Gemüth und Publizität, 1860. április 20.

Die Presse 1870. október 22.

Die Presse, 1874. július 3.

Der Zwischen-Akt, 1868. december 4.

Europa: Chronik der gebildeten Welt. 1870. 37 sz. 587.

Fővárosi Lapok, 1869. június 22. 562.

Fremden-Blatt, 1861. március 17.

Hölgyfutár, 1861. szeptember 12. 12. évf. 110. sz. 879.

Hölgyfutár, 1863. november 10. 14. évf. 57. szám. 452–453.

Illustrierte Zeitung, 1866. június 16.

Koszorú, 1863. október 18.

Linzer Tages-Post, 1874. február 24.
Magyar Nemzet, 1901. április 4. 20. évf. 92. sz.
Magyar Nők Lapja, 1939. augusztus 10. 1. évf. 23. szám
Magyar Polgár, 1903. május 25. 26. évf. 116. szám. 7.
Mährischer Correspondent Brünn, 1864. január 16.
Nefelejts, 1859. június 12.
Nefelejts, 1859. augusztus 28.
Nefelejts, 1859. szeptember 4.
Nefelejts, 1860. június 2. évf., 10. sz.
Nefelejts, 1862. július 17. 4. évf. 17. sz.
Nefelejts, 1863. március 28. 4. évf. 52. szám. 673.
Nefelejts, 1863. június 7. 5. évf. 10. sz.
Nefelejts, 1864. április 17. 6. évf. 3. sz.
Nefelejts, 1866. május 6. 8. évf. 18. sz.
Nefelejts, 1867. október 13. 9. évf. 41. sz.
Nefelejts, 1869. július 4. 11. évf., 27. sz.
Neue Freie Presse, 1871. február 22.
Neues Fremden-Blatt, 1865. december 13.
Neues Fremden-Blatt, 1866. március 9.
Neues Fremden-Blatt, 1873. május 7.
Neues Fremden-Blatt, 1875. augusztus 17.
Neue Würzburger Zeitung, 1873. február 13.
Nővilág, 4. évf. 41. szám, 1860. október 7.
Pesti Napló, 1899. október 13. 50. évf. 284. sz.
Pesti Napló, esti kiadás, 1869. május 15. 20. évf. 109. sz.
Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik. 1861. március 17.
Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik, 1861. március 31.
SZÍNI Gyula, Jókai Egy élet regénye, Nyugat, 1928. 21. évf. 4. sz.
Tagespost Graz, 1862. május 2.
Vasárnapi Ujság, 1899. 46 évf. 42. szám. 710.

Kézirattári források

Bulyovszkyné Szilágyi Lilláról szóló német újságcikkek. OSZK Kt Levelestár, Analekta 804.

Bulyovszkyné Szilágyi Lilláról szóló német újságcikkek. OSZK Kt Levelestár, Analekta 811.

Bulyovszky Lillához intézett búcsúvers, rózsaszín selyemre nyomtatva. 1861. OSZK Kt Levelestár, Analekta 817.

Bulyovszky Lilla *Adatok memoireokhoz*. OSZK Kt Levelestár, Qart Hung. 4287.

Bulyovszky Lilla levele Gyulai Pálhoz. 1884. március. 21., OSZK Kt Levelestár.

GEIBEL, Emanuel levele Bulyovszky Lillához, 5. 1861. jún. 4., OSZK Kt Levelestár.

GEIBEL, Emanuel levele Bulyovszky Lillához, 6. 1861. júl. 20., OSZK Kt Levelestár.

VAHOT Imre levele Bulyovszky Lillához. OSZK Kt Levelestár.